

K R I T I K A , O O J E N E I P R I K A Z I

L. Fekete: *Die Siyāqat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*. Beitrag zu türkischen Paläographie. Mit 104 Tafeln. Erster Band: *Einleitung, Textproben*. Zweiter Band: *Faksimiles*. (= Bibliotheca Orientalis Hungarica, VII.) — Budapest 1955.

Ako pođemo čitavih pedeset godina unazad i pogledamo izvesna važna i temeljna dela da nađemo nešto pobliže o sijákatu, bićemo dosta iznenađeni i razočarani, jer ona sadrže o ovoj temi malo ili upravo ništa. Navoditi takva dela, to bi zauzelo dosta prostora bez prave koristi, pa ćemo za to ovde najpre osmotriti samo ona dela i knjige koje još nešto — makar i malo bilo — sadrže o ovom delu paleografije islamskih naroda Prednjega Istoka.

Još pre blizu pedeset godina, učeni E. G. Browne, u svojoj Književnoj istoriji Persije¹, govoreći o osobenosti pehlevskog pisma koje aramejske znake za reči kao bisrá = »meso« odnosno za lahmá = »hleb« čita na persiski način, tj. gúšt odnosno nán — primetio je usput da je sijāq i u današnjoj Persiji donekle slična pojava; tom prilikom, on je dodao da se siyāq općenito i sad upotrebljava pri vođenju računá. Sličnost sa pehlevskom praksom nalazi engleski orijentalista u tome što znakovi koji se pri tome upotrebljavaju mesto običnih arapskih brojki ustvari predstavljaju iskvarene i skraćene oblike (forme) arapskih imena raznih brojeva, što — završava Browne — persiski računovoda i knjigovoda koji se njima služe obično zaboravljaju a katkada i ne znaju.

Nekoliko godina iza toga, poznati i veliki znalac turskih stvari, J. H. Mordtmann, izdao je Tursko lensko pismo iz godine 1682², drugim rečima ferman o davanju jednog zi'ematá, koje je u diwānskom pismu (tačnije u ğelli diwān-ji), ali ono obimnije mesto u kome se nabrajaju zemlje i čifluci koje dobiva nosilac lena (feuda), pisano je u sijákatu; taj spisak podeljenih zemalja reprodukovao je nemački tur-

kolog u dobrom faksimilu, napominjući da je taj deo («sijakat-partiju») teško pročitati, ali, s druge strane, baš to zamršeno pismo pruža izvesnu zaštitu od falsifikovanja. Posle prevoda ovoga lenskog pisma s kraja XVII. veka Mordtmann daje izvesna obaveštenja za ono što je u njemu pomenuto, ali o samom sijákatu, tj. o njegovu postanku, dešifrovanju i sličnom ne kazuje ništa.

Iste godine, Novopersiska konverzaciona gramatika od Sebastiana Becka³ donosi na čitavoj jednoj strani (433) »Uputstvo za učenje siyāq-pisma«, a na sledeće dve strane (434—5) i veliku »Tabelu brojeva u siyāq-pismu«. Ovi brojevi se najviše upotrebljavaju u poslovnom prometu, a pišu se s desna na lijevo, — i tako Beck završava ovo mesto.

Erzo iza toga, Bibliografski vođa⁴ od profesora Georga Jacoba, pri kraju svoga oteška od vrstama pisma, veli za sijakat da se upotrebljavao u starim računskim knjigama i da mu je pretila opasnost da izumre, ali da se sultan Abdulhamid II zauzimao za to da se on i dalje održi. Zaslužni nemački orijentalista veli dalje da se ključ za čitanje sijákatskog pisma nalazi u Gradskoj biblioteci u Hamburgu i u Orijentalnom seminaru u Kielu, pa na koncu konstatuje kako bi poželjno bilo da imamo »praktično uputstvo za dešifrovanje sijákatskog pisma i tugará« (str. 11).

Sasvim bi prirodno bilo da pojedini uvodi u tursku ili arapsku diplomatiku daju i pobliža obaveštenja odnosno uputstva o tome kako ga treba razrešavati (dešifrovati). Samo ovo je mnogo lakše zaželeći nego ostvariti, odnosno i ovim opteretiti one zaslužne pisce-stručnjake koji su nam, posle pomenutoga vremena, ipak pružili osnovne turske diplomatike. Stoga je razumljivo da se u Kraelitzovoj knjizi⁵ ništa ne

¹ Neupersische Konversations-Grammatik (Methode Gaspoy-Otto-Sauer), Heidelberg 1914.

² Bibliographischer Wegweiser, ustvari četvrti deo njegove Pomoćne knjige za predavanja o osmansko-turskom, 2. izd., Berlin 1917.

³ Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatiek. Wien 1921.

¹ A Literary History of Persia, London, prvo izd. 1908, knjiga I. str. 87.

² Türkischer Lebensbrief aus dem Jahre 1682, Leipzig 1914.

nalazi o sijákátu, mada on (na str. 41) pominje računске oteške, defferdare i slično. — Ali treba istaknuti da Fekete, malo docnije, u svojoj Diplomatič⁹ ipak kaže da su cifre u sijákátu pisali s desna na levo »jer njihovi oblici predstavljaju iskvarena slova« (str. XXII, desni stubac). Što Grohmann u svojoj Arapskoj diplomatič⁷ ne daje nikakva objašnjenja o sijákátu koji je toliko bio raširen kod Turaka, to ne treba da mnogo iznenaduje⁸, ali je mnogo teže razumeti da ni Enciklopedija Islâma kao skupno i glavno delo o svemu što se tiče islamskih naroda nema baš ništa o ovoj vrsti pisma. To se moglo s pravom očekivati još oko 1910 godine kad je ta Enciklopedija opširno obradila arapsko pismo uopšte; međutim, ni 1927 godine kad je ona došla do slova S, opet se niko nije setio i obradio Siyâqat, štaviše, taj nedostatak nije popravljeno ni u dopunskoj knjizi Enciklopedije od 1938. Međutim, još veće iznenađenje i upravo razočaranje predstavlja to što ni tursko izdanje Enciklopedije Islâma, koje nije uvek čist prevod englesko-francusko-nemačkog izdanja nego katkada osetno proširenje nekih članaka, naročito onih o Turskoj i turskim stvarima, — nema još ništa o sijákátu nego je pomenuti članak o arapskom pismu (iz 1910 godine) prosto preuzet i preveden bez izmena i dopuna.

Ovo nekoliko podataka dovoljno predočava kako je neiskrčeno i neobrađeno područje u koje nas Fekete uvodi sa svojim velikim i zamašnim delom. Ovi podaci ujedno pomažu da se shvati kakvu prazninu u turkologiji popunjava pomenuto delo poznatoga mađarskoga turkologa. Naši stručnjaci koji se bave ekonomskim, finansijskim, administrativnim i sličnim pitanjima u bivšem Turskom carstvu, a za čije izučavanje na vrelu je znanje sijákata neophodno potrebno, — jedva će dočekati ovo izdanje. Suvviše je i pomisliti kakvu uslugu ono može učiniti u slučajevima kao što su Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine koji je obradio Vladislav Skarić ili Defteri za crnogor-

ski sandžak iz vremena Škenderbega Crnojevića, kojima je mnogo vremena i truda posvetio Branislav Đurđev.¹⁰

Posle ovih uvodnih reči, naši čitaoci će se još više zainteresovati za raspored i sadržaj ovog Feketovog dela. Pre svega, ono obuhvata dve velike knjige (toma): prvu (o čijoj će sadržini odmah biti pobliže govora) sa 910 strana velike osmine, a drugu (ustvari pravi atlas sijákata) sa 104 table faksimila dokumenata, kojima prethodi kratak pregled sadržaja (ove druge knjige) od tri strane. U oba toma, ispod naslova stoji »Prilog turskoj paleografiji«, a njihova sadržina i obrada sasvim opravdavaju taj podnaslov. Inače, pisac je celo delo tako rasporedio da prva, deblja knjiga najpre sadrži »Uvod« (»Einleitung«) od preko stotinu strana, a onda »Probe tekstova« (»Texproben«) kroz celu (prvu) knjigu, tj. strane 119—365, na računajući indekse.

Sami naslov »Uvod« može u ovom slučaju da prilično zavede i zato treba odmah istaći da je to, ustvari, obimna istorija i opis sijákatskog tipa pisma. To je pisac pregledno obradio u sedam zasebnih poglavlja, čiji naslovi dovoljno označavaju i njihovu sadržinu pa neće biti na odmet ako se ovde navedu: 1) Diferencijacija arapskog pisma, 2) Arapsko pismo i osmanski Turci, 3) Sijákát u zemljama »tri (misli: glavna islamska) jezika« i napose kod osmanskih Turaka, 4) Sijákatske brojke, 5) Sijákatska slova kod osmanskih Turaka, 6) Skraćenice i ligature u sijákátu osmanskih Turaka, i 7) Jezik osmansko-turskih isprava, sastavljenih u sijákátu. Ovih sedam poglavlja koja čine prvu polovinu i prvi deo »Uvoda«, obrađuju, kako se vidi, uglavnom arapsko pismo uopšte i razvoj sijákatskog pisma napose. Među ostalim, tu čitamo kako je reč »sijákát« u starije doba značila isto što i »nauka o državnim finansijama«, a docnije samo »vrsta pisma za finansisku upravu«. Dalje stoji poznata osobenost sijákatskih cifara da — kao i rimske brojke — nemaju mesne vrednosti niti trpe ikakve računске operacije, te da je njihova upotreba najzad ukinuta, od prilike oko 1878 godine. Pri ovakvim i drugim izlaganjima, pisac je jasno pokazao koliko je ušao u ovaj predmet i koliko je sakupio materijala: i primerâ, kojima se svaki

⁹ Einführung in die osmanisch türkische Diplomatič der türkischen Botmässigkeit in Ungarn, Budapest 1926.

⁷ Tačan naslov glasi: Allgemeine Einführung in die arabischen Papyri nebst Grundzügen der arabischen Diplomatič, Wien 1924.

⁸ Dovde navedeni podaci ne nalaze se kod Feketea nego su rezultat mojih zabefežaka, ali je i on zapazio odsustvo članka o sijákátu u Enciklopediji Islâma.

¹⁰ Izišlo u Glasniku Zemaljskog muzeja, knjiga XLII (1930), str. 1—99. Šteta je što pisac daje (na prve dve strane) samo manje snimke rukopisa. Za vrstu pisma Skarić veli (str. 3): Rukopis je pisan pismom turske finansiske uprave, zvanim sijákát, pa su pismena bez dijakritičnih tačaka, itd.

¹⁰ Ovi defteri su obrađivani u tri maha u ovim Prilozima (POF), i to u knjizi I (1950), str. 7—22; zatim u knj. II (1951), str. 39—56, i u knj. III—IV (1952—53), str. 349—402. Pisac u više mahova ističe kako su ti defteri pisani u sijákátu i bez dijakritičnih tačaka, što je, naravno, činilo i znatne teškoće pri njihovu dešifrovanju. Dobro je što rad sadrži i pet faksimila, od kojih I, II i V sasvim spadaju u krug Feketovih izučavanja.

stručnjak i uopšte pažljivi čitalac može obilno koristiti.

Druga polovina (drugi deo) Feketeova »Uvoda« namenjena je detaljnom razmatranju osmansko-turskih isprava koje su obično sačinjavane u sijákatskoj vrsti pisma, a to su, po pravilu, dokumenti koji su određeni za unutar-nju zvaničnu upotrebu, kao razni iskazi, pregledi i spiskovi. Pošto je pisac, u celoj jednoj glavi, takve spise pobliže rasporedio i označio im opše karakteristike onda je u sledećih pet glava (9—13) posebno i detaljno opisao svaku pojedinu vrstu, i to ovim redom: vilájetski popisi (glava 9), onda defteri mukátâ (10), zatim glatni spiskovi (11), pa blagajničke knjige (12) i najzad timarski spiskovi (13). Sve je ovo do detalja opisano i obrađeno i primerima potkrepljeno, a sem toga dopunjeno i rečima ili izrazima koji se pri tome upotrebljavaju, što je ovde, razume se, snabdeveno nemačkim ekvivalentima. Ovako se piscu pruži prilika da za pojedine slučajeve sačini čitavu malu listu korisnih i ne uvek u svemu utvrđenih izraza i reči, kao naprimer (na str. 80) pregled porezá i nametâ.

Ova takoreći teoretska poglavlja o sijákatu čine, kako je Fekete dobro zamislilo, pravi Uvod u praktični deo knjige, tj. u samo čitanje isprava i spiskova koji su, bar u izvesnim delovima, pisani u sijákatskom pismu odnosno brojevima. Samo pre prelaza na tu lektiru i analizu, odnosno na to vežbanje, pisac je sâm dao »Uputstva za upotrebu knjige« (str. 111—115). Svakako, ta su uputstva od velike koristi, a meni se lično najviše svida to što su faksimili dokumenata sa sijákatom dati u drugoj (posebnoj) knjizi tako da njihovo dešifrovanje (u neshî-pismo), njihov prevod i objašnjenja možemo lako uporediti, držeći na oku istodobno faksimile na jednoj, a dešifrovani tekst na drugoj strani.

Posle pomenutih uputstava za upotrebu knjige slede »Textproben«, drugim rečima praktični i vrlo važni deo ovoga dela, koji sadrži analizu snimaka u drugoj knjizi. Tu je zaslužni turkolog saopštio veće ili manje izvode iz približno nekih sedamdeset sijákatskih rukopisa i obradio ih u pedeset i četiri grupe (str. 119—166), davši, kako smo delimično već videli, njihovo tačno dešifrovanje u običnom arapskom pismu, njihov prevod, potrebna objašnjenja i napomene ispod teksta. I ovde treba sa zadovoljstvom istaći da su dešifrovanje i prevod dati na poredno (prvo levo, a drugi desno) što sasvim olakšava poređenje i korišćenje (sravnj, naprimer, strane 304—317, i inače).

Druga knjiga Feketeova dela, koju smo gore nazvali »atlasom sijákata«, sadrži — kako se već po poslednjem nazivu može naslutiti —

njegovu praktičnu stranu i polovinu: tu su ništa manje nego 104 dvostrane table sa snimcima izvoda iz raznih sijákatskih dokumenata koji datiraju većinom iz XVI i XVII veka (najstariji iz godine 1486, najmlađi iz godine 1791) i obuhvataju razdoblje od blizu 300 godina, a koji su u prvoj knjizi, kako se sećamo, prevedeni i potanko obrađeni. Ovom prilikom treba naročito istaći da prve tri table snimaka sadrže tabele sijákatskih znakova sa potrebnim razjašnjenjem na početku tekstovnih proba (str. 119—121). Inače, što u ovoj drugoj knjizi ima gotovo upola više faksimila (104 table po dve strane) nego u prvoj brojeva (54 grupe), to je zato što su pojedini dokumenti, naročito defteri i spiskovi, tako obimni da su i njihovi sijákatski izvodi mogli stati tek na više stranâ i tablâ. Dobar je primer za to dokument broj 33 u prvoj knjizi (= izvod iz Spiska uplatâ u centralnu blagajnu u Carigradu iz godine 1024 [1615—1616]) koji tu, istina, zauzima čitave 22 stranâ (572—593), ali čini jednu celinu i stoji pod jednim brojem, a ipak za snimke su bile potrebne čitave četiri table (LXV—LXVIII).

Da se interesiti i naučni radnici što lakše i brže snadu u ovom odličnom ali i vrlo obimnom delu, pisac mu je dodao tri indeksa: a) imena mestâ, b) imena licâ, i c) registar stvari. Prvi indeks pominje više puta i neka naša mesta kao Beograd, Zvornik, itd., a naravno mnogo češće Budim, Peštu, Estergom, Stolni Beograd i druge varoši u Madarskoj. Registar stvari može biti još od veće koristi: kod reči resm (na str. 900—901) upućuje se na nekih trideset i pet vrsta raznih poreza i dažbina!

Posle čitanja i pregledanja ovih dveju Feketeovih knjiga, čovek dobiva pravi pojam o obilnosti i važnosti vesti i podataka koje one sadrže i pružaju. Koliko sultanska ručna pisma, fermâni, berâti i druga dokumenta »s najvišeg mesta« koriste spoljnoj i uopšte političkoj istoriji (a tek usput daju i druge vesti i podatke), toliko sijákât pomaže poznavanju unutarnjeg stanja više Turske carevine, njenog finansijskog, ekonomskog i običnog života. Tek iz sijákatom pisanih spiskova, iskaza, računa i sličnih akata malog, običnog poreskog ili kojeg drugog činovnika možemo dobiti bolju i pravu sliku o stvarnom stanju građana, trgovaca, zanatlija i seljaka. Iz tih isprava a naročito iz deftera raznih vrsta možemo zaključivati i o poretku, narodnosti i veri stanovništva gradova, mestâ i selâ. Sve je ovo vrlo važno za pojedine grane nauke, ali za sve to, poznavanje sijákata je neophodno potrebno, štaviše — kako pisac (str. 9) tačno kaže — ko ga ne poznaje taj teško može za sebe reći da je kako treba pripremljen za izučavanje turskih izvora.

Za to izučavanje Feketeova knjiga daje novu i dobru podlogu, ona je pravi ključ za otvaranje i otkrivanje dragocenog materijala u arhivskim zbirnicama. Ukoliko je specijalno reč o turskoj paleografiji, ovo delo ne predstavlja samo jedan obilan prilog za nju nego označava i njen stvarni i bitni napredak. Na koncu možemo reći još samo sledeće: sve ono što je napred rečeno u ovom referatu za koji se ne može tvrditi da je površan i kratak, ipak je samo bleđa slika onoga šta ovo znalacki i savեսno izrađeno delo sadrži i pruža turkologiji, istoriji i ostalim granama nauke.

F. Bajraktarević

Francesco Gabrieli: *Storia della letteratura araba*. — Casa editrice «Academia» Milano (1951). Str. 342 u 8°. (= *Storia della letteratura di tutto il mondo, collezione diretta da Vincenzo Errante.*)

Posle pojave Brockelmannova monumentalnog dela o arapskoj književnosti (1898—1902) izišla su i druga veća dela o istom predmetu: tu je Huart (1902) na francuskom, tu je Nicholson (1907) na engleskom, a dodnije ćemo videti da je bilo i drugih ali manjih dela i knjiga o istoj temi.

Svaka od ovih knjiga ima svoje dobre a donekle i slabe strane. Brockelmann je više biografsko-bibliografsko delo nego prava istorija književnosti, ali u tim granicama on je neprocenjiv i nezamenljiv, naročito u svom drugom, jako proširenom izdanju (1943—49), a sa svoje tri dopunske knjige (Supplement, 1937—42) on broji oko 8.000 pisaca i preko 25.000 naslova knjiga, kratko rečeno, to je pravi *Catalogus catalogorum* kakav već postoji za sanskrit od Theodora Aufrechta.¹ Što se tiče Huarta, koji se koristio delimično i Brockelmannom, on se vrlo ugodno čita, ali je više za širu obrazovanu publiku nego za stručnjake arabiste. Međutim, pomenuti Nicholson predstavlja očit napredak: u svojoj »Književnoj istoriji Arapa« on ne daje samo glavne podatke o životu i delima pojedinih pisaca nego ulazi i u istorijski razvoj misli, dotiruje pitanje mogućeg uticaja i slično, i u tome

se znatno izdiže iznad drugih dela o istoj materiji.²

Da kratko spomenemo još neka, iako kraća dela o arapskoj književnosti. Odmah posle Brockelmannove i Huartove pojavila se i Plazzijeva »Arapska književnost« (1903, na talijanskom) u poznatoj zbirci Manuali Hoepli; ona sadrži i probe (u prevodu) iz arapskih pisaca kao i Brockelmannova manja »Istorija arapske književnosti« (1901, na nemačkom), ali je sada dosta zastarela. Kad se, posle dvadeset i pet godina, pojavila H. A. R. Gibbova »Arapska književnost« (1926, na engleskom), koju sam pisac u podnaslovu označuje samo kao »Uvod, a inače dobro prikazuje ranije doba, — izvesni kritičari su tada mladom arabisti zamerili, čak kao veliku smelost označili što je ovako obiman predmet obradio na nešto više od stotinu stranica. Posle Gibbova pokušaja došao je Rescherov »Nacrt istorije arapske književnosti« (1925 i 1933, na nemačkom), ali pored nekih zapaženih odlika stigao je tek do Džahiza i Qajrawanija, a štampan je (bar u početku) kao rukopis samo u 60 primeraka! Onda su izašle kraće istorije arapske književnosti od J. M. Abd el-Jalila (1943) i Ch. Pellata (1952), od kojih svaka ima svoje zasluge ali i nedostatke. Pored ove dve istorije književnosti na francuskom, pojavila se i treća, od R. Blachère-a (1952), ali mada u naslovu stoji da seže »od početaka do kraja XV. veka po Hr.«, do sad je izašla samo njena prva, vrlo malo sadržajna knjiga.

Na koncu, iako samo za usku školsku potrebu, tu je i Goldziherova »Kratka povijest arapske književnosti«, napisana »po narudžbi Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu« na mađarskom a onda prevedena na srpskohrvatski (Sarajevo 109; ima 157 strana teksta i 22 strane Indexa). Ona sadrži izvesne dobre strane, ali uopšte ne uzima u obzir novije doba; sem toga, isključivo navođenje godina po hidžri pokazuje se kao vrlo nepraktično.

Međutim koliko god se pisci ovih knjiga razlikovali u opštem planu i u obradi pojedinosti, svi su ipak imali nešto zajedničko, tj. odavno ukorenjeno shvatanje da pod arapskom književnošću treba razumeti svu pismenost na arapskom jeziku, dakle ne samo prava književna dela (pesme, pripovetke, drame) nego i sve što je na arapskom napisano o filozofiji, veri, pravu, istoriji, geografiji, astronomiji, algebri, botanici, medicini i drugim granama nauke.

¹ Da se bolje razume značenje ovoga poredenja i jasnije predoči dalekosežnost Brockelmannova poduhvata i postignuća zgodno je navesti ovo delo i sa njegovim, mnogo jasnijim podnaslovom: *Catalogus catalogorum. An alphabetical register of Sanskrit works and authors* (3 knjige u 4°, Leipzig 1891—1903) kao i sa sledećim objašnjenjem iz Aufrechtova predgovora: »The little *Catalogus catalogorum* merely serves to express the sources from which the present work is derived. By the favour of the Government of India... I was supplied with what, I believe, is nearly a complete collection of printed lists of sanskrit manuscripts».

² Jedan drugi, poznati engleski orijentalista E. G. Browne, opširno se bavio izvesnim periodima arapske književnosti u svojoj »Književnoj istoriji Persije« (1908), ali, kako naslov njegova dela pokazuje, u drugom cilju (zbog arapsko-islamskog uticaja na Persijance).

I nasuprot tome, profesor Gabrieli, pisac nared citirane »Istorije arapske književnosti«, polazi sa drugog stanovišta: on unosi u svoje delo samo prava književna dela, drugim rečima književnike u užem smislu, a ispušta masu poznatih i priznatih filozofa, filologa, komentatora, pravnika i drugih naučnika koji su proslavili »arapsku nauku«. Ukoliko neke od njih unese to je samo onda ako im koje delo ima i književnu vrednost, ili ih pomena samo uzgred, u vezi s nečim drugim, i sasvim kratko. Posle ovoga je razumljivo što se inače tako poznati filozofi kao Al-Farābi, Avicenna i Avernoes pominju samo usput, ili zbog svoga uticaja na književnost, dok Ibn Tufajl, koji je inače na Zapadu (evropskom) imao manji glas kao filozof, u Gabrieli zauzima ugledno mesto, i to zato što su njegova filozofska shvatanja dobila književnu formu u romanu Hajj ibn Jaqzān, odnosno zbog njegove književne vrednosti. U vezi s upravo rečenim još manje treba da iznenaduje što u ovoj istoriji nema govora o Buhāriju, Muslimu i drugim autoritetima u muslimanskoj tradiciji, niti pomena o Abū Hanifi, Abū Jūsufu, Qudūriju i ostalim korifejima njihove discipline; iz istog razloga u ovoj knjizi sasvim odsustvuju slavna i u Srednjem veku mnogo cenjena imena kao Alburnaser, Alfraganus, Albategnius (astronomi), kao Geber (alhemikar), pa čak i Rhazes (posle Avicenne najpoznatiji lekar). Velikog geografa i matematičara al-Hwārizmija spominje Gabrieli samo utoliko što kod istoimenog epistolografa veli da ga ne treba zameniti s prvim. Slično je postupljeno i sa ostalim egzaktnim i drugim naučnicima.

Prema tome, kako pisci engleske, francuske, nemačke ili talijanske književnosti ne vode zapravo (ili vrlo malo) računa o takvim (naučnim) piscima na pomenutim jezicima nego samo o prvim književnicima i književnim pojavama, tako postupa i Gabrieli na arapskom području. U tome on očevidno predstavlja novinu i istodobno se približava, bolje rečeno priključuje evropskom i uopšte zapadnjačkom shvatanju književne istorije.

Nakon svega ovoga nećemo se mnogo iznenađiti ako kod talijanskog naučnika naiđemo i na druge, manje uobičajene stvari. Takva je, da odmah kažemo, njegova periodizacija. Dok Brockelmann (u svom kraćem, Gabrielijevu obimu bližem izdanju) ima osam perioda (u njega: »knjiga«) sa izvesnim brojem poglavlja, Huart (koji inače kritikuje Brockelmannovu podelu) dvanaest a Nicholson deset glava, dalje, dok Rescher ima svoju specijalnu deobu gradiva na dve knjige (toma) i, tačnije rečeno, prikazuje književne pojave u okviru četiri perioda odnosno (u drugom tomu) u daljih šesnaest poglavlja

(i to ne po vremenu nego više po strukama ili po redosledu svojih predavanja?), — dotle Gabrieli deli celu arapsku književnost na tri sledeća perioda: I) preislamska poezija, II) arapsko-islamska književnost Srednjeg veka, i III) nova književnost.

Govoreći o glavnoj sadržini prvog perioda, o staroj arapskoj poeziji, pisac najpre iznosi opšte pojmove i shvatanja o njoj, a onda prikazuje pojedine pesnike kao njene glavne predstavnike. Prevedeni odlomci iz mnogih pesnika prijatno oživljavaju ovaj istorisko-književni prikaz, za koji je piscu prostor bio znatno ograničen.

Ovo još više vredi za Gabrielijev drugi period koji je imao da obuhvati i prikaže Koran, Muhamedovo doba i celu umajjičku³ književnost, a zatim celokupno stanje abasovičke književne epohe, i, nakon svega toga, još i doba opadanja. Naravno, prikaz literature u doba Umajjica (Umajjada) pisac je morao razdeliti na više glava i to: 1) islam i pesništvo, 2) osvajački ratovi i pesništvo, 3) karakteristika umajjičkog doba, 4) političko i religiozno pesništvo, 5) književni arhaizam i pesnički triumvirat u doba Umajjada, 6) ljubavna poezija, 7) počeci »novog stila« u poeziji, i 8) proza od Muhameda do Abasovića.

S obzirom na raširenost islama i halifata za Abasovića, i prikaz književnosti toga doba zahteo je ovde tri put više glava nego pregled umajjičke literature. Srećom, Gabrieli je u tih dvadeset i nekoliko poglavlja uočio sedam glavnih momenata odnosno rodova i tako dao jednu užu i pregledniju deobu abasovičke književnosti (VIII—XIII vek), kako ćemo odmah videti.

Najpre je uzeo u razmatranje poeziju u istočnom delu halifata: 1) objasnivši šta se tada mislilo pod izrazom »nova škola«, i 2) nabrojivši njene glavne predstavnike (»moderniste«), 3) prešao je na neoklasicizam i Mutanabbija, 4) zatim na Abū l'Alā al-Ma'arrija, i 5) završio glavom o mističnoj poeziji. Na ovo je Gabrieli nadovezao prikaz poezije na arapskom Zapadu, pri čemu on razlikuje 1) pesnike koji su pevali u klasičnoj metrici, 2) pesništvo u strofama⁴ i njegovi uticaji na romanski svet, i 3) pesništvo na Skillji (dok je bila arapska).

³ Ova dinastija je prozvana po imenu »Umajja«, i zato je treba zvati Umajjići (ne Omejevići), kao što smo od »Nemanja« i »Balša« napravili Nemanjići i Balšići, a ne Nemanjevići i Balševići.

⁴ Kako je poznato, klasična arapska poezija nije uopšte poznavala strofe; pesme sa strofama su novina iz Španije.

Svršivši ovako pregled poezije na Istoku i Zapadu, pisac Istorije prelazi na prozu a d a b a (edeba) ili lepé književnosti koja je obično imala i humanističke ciljeve. Pri tome on s pravom ističe 1) uticaj stranih kultura (naróčito iranske) i ulogu posrednika i prevodioca Ibn al-Muqaffa'a, onda 2) zasluge Džahiza, oca arapske proze, zatim 3) književni rad Tawhidija, 4) važnost priča i anegdota, naročito u Tanúhijevoj obradi, i 5) nabroja glavne zbornike adabske (vaspitne) proze. Naravno, prikaz arapske proze ovog doba bio bi sasvim nepotpun da Gabrieli nije posvetio posebnu glavu sedžu, tj. rimovanju prozi (u njega: »La prosa ornata«). Za bolje razumevanje i tačniju ocenu poezije i proze odnosno za poznavanje arapskog ukusa uopšte, potrebno je znati bar glavne pojmove o arapskoj metrici, poetici i literarnoj kritici, pa je pisac knjige s pravom odredio i jednu glavu tome ogranku arapske književne estetike.

Time je prava, umetnička književnost u doba Abasovića stvarno obrađena i u glavnim potezima približena shvatanju inteligentnih čitalaca bez naročitog stručnog znanja. Ipak, na završetku ovog doba od nekih 500 godina (760—1258), pisac je smatrao za potrebno da prikaže još dvoje: istoriografiju, i refleksie muslimanske nauke u književnosti. Kako je prikazivanje istorijskih događaja bilo jako često i omiljeno, pisac je taj prikaz rasporedio 1) na uvodni deo, 2) na istoričare početaka i prvih osvajanja islama, 3) na analiste i klasične istoričare, 4) na pokrajinske i mesne (lokalne) istorije, i — sasvim prirodno — 5) na biografije i autobiografije. Najzad, pomenuti »literarni refleksi muslimanske nauke« završavaju konačno doba Abasovića; tu se objašnjava da su Birúni, Muqaddasi, Ibn Džubajr, Ibn Hazm i Gazzáli uneti u ovu Istoriju književnosti zbog svoje književne važnosti, iako im dela nisu bitno književna (da je zato uzet u obzir i Ibn Tufajl, znamo već od ranije).

Poslednji (četvrti) odeljak drugog perioda Gabrielijsve Istorije, drugim rečima, završetak arapsko-islamske književnosti Srednjega veka čini njeno opadanje koje počinje od XIV. i traje sve do XIX. veka. Ovo doba dekadencije obrađeno je u Gabrielijsu u pet glava i to ovim redom; 1) poezija, 2) adabska (edebska) i enciklopediska proza, 3) istorija, 4) Ibn Haldūn, i 5) narodna (popularna) pripovetka i zbirka Hiljadu i jedna noć.

Kako se sećamo, poslednji deo Gabrielijsve knjige obrađuje treći period književnosti, tj. novije i najnovije doba (»La letteratura moderna«). Pisac daje odmah opšte pojmove i povlači granice rečenog doba, onda prikazuje književna dostignuća XIX veka (... »dell' Ottocento«) pa zatim i literaturu XX veka (... »del Nove-

cento«). Ovaj poslednji, mnogo važniji i naravno opsežniji odeljak obuhvata četiri zasebne glave čiji su naslovi 1) poezija, 2) eristička, kritička i fantastička proza, 3) pripovetka i 4) drama. Ovaj detaljni raspored omogućio je da se o svakom književnom rodu pobliže govori. Tako saznajemo da je nova arapska proza pretpela francuski, naročito Maupassantov uticaj i daleko otišla napred, dok se to za samu poeziju (u užem smislu) teško može reći, ali, kako Gabrieli tvrdi, stari, srednjevekovni muslimanski osećaj se gotovo izgubio: i muslimani, i hrišćani, i ateisti ne obraćaju se više istoverniku nego čoveku.

To je okvir u kome se ova Istorija arapske književnosti kreće; pregled njene sadržine koji je ovde iznesen brzo i sumarno, predočava koji književni rodovi su u njoj obrađeni a koji delovi pismenosti, shodno pišćevu planu i shvatanju književnosti, u njoj nedostaju. U pojedinim glavama je detaljnije prikazan razvoj odnosnih književnih rodova i njihovih glavnih predstavnika, a često su date (u talijanskom prevodu) i probe iz pesama raznih pesnika odnosno primeri stila pojedinih proznih pisaca, istoričara itd. (što, usput rečeno, sasvim fali u Huarta, ali ne i kod Nicholsona).

Kako znalačko prikazivanje glavnih momenata iz arapske literature, s čestim paralelama iz talijanske i drugih evropskih književnosti, tako i ove probe u prevodu svakako su u stanju da dadnu makar i približnu ideju o delu i osobinama obrađenoga pesnika i pisca. To naročito vredi za prevode predislamskih pesnika (kako je već gore rečeno), zatim za prevode nekih sūra iz Korana kao i za (ređe i kraće) uzorke iz dobnjih (umajjičkih i abasovičkih) pesnika. Naročito je zanimljiv i poučan primer Ibn Quzmānove pesme, date (na str. 174) u arapskom originalu i talijanskom prevodu, gde jedan pogled oka na postojanje strofa i raspored rima objašnjava mogućnost uticaja na trubadure (bar u pogledu forme). Što se tiče proba iz prozne književnosti, i njih ima dosta: katkada je tu cela priča ili makāma, ili čitav odlomak iz Tabarija ili iz Ibn Haldūna, itd. Ovaj ugodni i praktični metod upoznavanja čitaoca sa ostvarenjima pojedinih pesnika i pisaca (bar u izvodu) nastavljen je i kroz celu novu književnost (str. 289 do 315, s prekidima).

Kako pisac može da kratko i dobro karakteriše neka pokaže ovaj primer. Govoreći o uticaju Korana na književnost (str. 93), on sasvim pregledno daje glavne struje u njegovu tumačenju i to ovim redom: tradicionalističko-ortodoksna (s Tabarijem u X veku), onda umereno racionalistička (koju predstavlja mu'tazilita Zamašari iz XII v.), zatim bukvalno-gramatičko

shvatanje (Bajdāwi u XIII v.) iza koga je došlo mističko tumačenje (Ibn 'Arabi, takođe iz XIII v.), dok su šiiti još mnogo ranije (al-Qummi u X v.) imali svoje sektaško tumačenje, i najzad modernističko interpretiranje Muhameda 'Abduhu-a i njegovih sadašnjih učenika u Egiptu. Glavne pravce muslimanske egzgeze Korana izučavao je, kako je poznato, već Goldziher (koga Gabrieli, naravno, citira), ali je pohvalno što su oni i ovdje označeni i izneseni pred širu obrazovanu publiku. Da je Istorija, u prvom redu, doista njoj namenjena, jasno je kad na naslovnoj strani vidimo da je ona izašla u kolekciji »Istorija literaturā celoga sveta«.

Ali ovo ne znači da Gabrielijeva knjiga ništa ne pruža stručnjacima i onima koji su se od ranije bavili ovim predmetom: i njima ona daje ili sažet pregled neke materije ili im iznosi najnovije rezultate izučavanja odnosno poteška ih na njih. Takvo je, naprimer, ono mesto o makāmi (str. 202—203) u kom se kaže da se kao inicijator ovog književnog roda (iako ne imena) danas smatra filolog i književnik Ibn Durajd (837—934) čija su pričanja u odlomcima sačuvana u Qālijevim Diktatima (Amāli) a prikazuju epizode iz beduinskog života u tom novom stilu.

Najnovije podatke daje Gabrieli i kod prikaza Hiljadu u jednoj noći (str. 237): doskora su Mas'ūdi i Ibn an-Nadīm (iz X. v.) smatrani kao najstariji svedoci o prvim zamecima (potecima) ove zbirke priča, ali njen najstariji, skoro objavljeni fragmenat utvrđuje da je prvobitni naslov glasio Hiljadu noći (Alf lajla) i pokazuje da je arapska verzija (persiskog originala) postojala bar jedan vek pre ova dva pomenuta pisca.

Da dalje ne duljimo, skrenućemo pažnju još samo na Gabrielijev sažeti ali zgodni pregled arapskih autobiografija (str. 241—42). Evo tih ličnosti koje su ostavile opis vlastitoga života i rada: 1) Avicenna (sačuvan u biografijama lekara od Ibn Abi Usajbi'a), 2) Ibn Haldūn, 3) Gazzāli (koji opisuje svoju intelektualnu i moralnu krizu), 4) neki vladari Magriba i Andaluzije (tek od nedavno poznate autobiografije), i konačno 5) Usāma ibn Munqid (iz XII v.) čije delo uživa klasični ugled.

Sem toga, sa zadovoljstvom se može istaknuti da pisac ne daje samo talijanski prevod naslovā arapskih dela ili članaka nego i originalni arapski napis u uprošćenju⁹ transkripciji latinicom; pri tome on je obično označio koji slog reči treba naglasiti ili dugo izgovarati (naprimer: Tahafut al-falāsifa) osim ako je naglasak (odnosno dužina)

⁹ Iz tipografskih razloga pisac je morao usvojiti uprošćen u transkripciju; to vredi i za nas, ali smatramo da se dugi vokali moraju bezuslovno označiti.

na preposlednjem slogu kao u talijanskom (primeri: Diwān as-sababa, Nihayāt al-arab, Khizana, Ibn Abi Hāgāla).

Pri kraju knjige (str. 325—334) nalazi se Spisak glavnih dela koja treba konzultovati za dalje upoznavanje obrađenih partija, a koja je, razume se, i talijanski stručnjak koristio; ta bibliografija je raspoređena prema odeljcima i glavama Istorije, drugim rečima, drži se hronološkog reda. Posle toga dolazi registar pisaca i glavnih dela (str. 335—338) koji olakšava upotrebu i ponovno prelistavanje, što ova knjiga, prema svemu izloženom, opravdano zaslužuje.

Kako smo videli, Gabrielijev stav i shvatanje literarne istorije predstavljaju zanimljivu i radikalnu novinu, i to će biti jasno zapaženo, negde s odobravanjem ali negde i s kritikom, naročito u prvo vreme. Međutim, treba se setiti da je i Brockelmannov rad, u svoje vreme, bio osuđivan ili bar oštro kritikovan, mesto da se vodilo računa o onome šta je on stvarno hteo postići svojim pretežno bio-bibliografskim delom; tako se desilo da mu je zasluženo priznanje stiglo mnogo docije. I Gabrielijevu »Istoriju arapske književnosti« treba posmatrati u okviru koji je sâm pisac sebi postavio, i utvrditi koliko je on u tome uspeo. S toga gledišta, njegova knjiga je, i kao novina i kao inače dobar prilog književnoj istoriji, svake pažnje vredna i sasvim uspeła u svojoj vrsti.

F. Bajraktarević

E. de Zambaur: *Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'Islam*. Avec 20 Tableaux généalogiques hors texte et 5 Cartes. Unveränderter Neudruck 1955. Orientbuchhandlung Heinz Lafaire, Inhaber Walther Behrens-Bad Pyrmont. — 4°, strana XII + 388.

Svi veliki istočni narodi nisu imali jednak smisao za prošlost, odnosno za genealogiju i hronologiju, koje su predmet ovoga priručnika. Dok stari Indijci (Indi) i dandanas kolebaju o godinama pa čak i o stolećima u kojima se nešto važno desilo ili se neko slavan i poznat rodio, pa nismo sigurni ni kada je živeo njihov najveći dramatičar Kālīdāsa, koji je zapadnu Evropu zainteresovao i oduševio svojom Sakuntalom i drugim dramama, pa čak prozvan i »indiskim Šekspirovom«, — dotle Arapi i kod mnogo nevažnijih događaja i ljudi navode opširno na samo ime oca, deda, pradeda, šukundeda, itd., nego teraju započetu genealogiju takoreći do Adama i preistorijskoga vremena, ili, kako bi Georg Jacob rekao, do ledenoga doba. Druga je stvar što takvo nabrajanje predalekih predaka brzo postaje sumnjivo i što takvi tekstovi lako odbijaju od sebe neprestanim i upornim iznošenjem »trulih kosti-

ju»: jedno je ipak sigurno, to jest da sve to ve- doći o njihovoj jako razvijenom smislu za prošlost, drugim rečima za genealogiju, hronologiju i istoriju. To se, naravno, ogleda i na indiskoj odnosno arapskoj istoriografiji; u Indiji ona jedva i postoji: jedino veće istorisko delo je Kalhanina rimovana hronika o istoriji njegova zavičaja Kašmira koja tek uzgred obrađuje i opštu istoriju Indije, a kod Arapa imamo čitav niz analista i istoričara, mada nijedan svojom metodom i izlaganjem ne dostiže Tukidida ili Tacita. Ipak, što se tiče specijalno genealogije, Ibn al-Asirovs podaci u tom pravcu su važni i jako za- paženi. Pored Arapa, od ostalih islamskih naroda su se istakli i osmanski Turci svojim smislom za istoriju i istoriografiju, a u vezi s tim i za hrono- logiju i genealogiju. Dosta je pomenuti samo Münedžzimbašu koji je ostavio jednu veliku isto- riju dinastija čak od Adama do sedamdesetih go- dina sedamnaestoga veka.

Tako na Istoku, a kako stoji Zapad u ovom pogledu? On je dosta kasno dao veća dela iz ove oblasti, i tek 1894 je engleski orijentalista Stan- ley Lane-Poole izdao svoje *Muslimanske di- nastije*. Kao početak one su bile u to doba dobrodošle, a onima stručnjacima koji su ih do- punjavali one su poslužile kao potsticaj i kao čvrst temelj. Ti nastavljači su bili Bartold u ruskom (1899), Sachau u nemačkom (1923) i Halil Edhem u turskom prevodu (1927), pri čemu je svaki od njih dodao svoje dopune i napomene čime je obrada ovoga predmeta mnogo napredo- vala i znatno dobila. Prema tome, ruska obrada je uveliko premašila prvobitni engleski original, nemačka (Sachau-ova) knjiga je bazirala i na po- dacima pomenutog turskog istoričara Münedž- džimbaše, a turska (H. Edhemova) obrada oslanja se i na Lane-Poole'a i na Bartolda koji je uneo vrlo važne dopune i beleške.

Najzad, Eduard von Zambaur, pisac u na- slovu navedenog »Genealoškog i hronološkog pri- ručnika za istoriju Islama« mogao je da upotrebi dela i iskustva svih pomenutih prethodnika, sem H. Edhema čije su *Islamske dinastije* (Düvel-i-islāmijje) izašle iste (1927) godine kad i njegovo prvo izdanje, pa ih je mogao ko- ristiti samo delimično i u poslednjem času. Drugim rečima, Zambaurov rad počiva na čvrstim osnovama, a kad tome dodamo da je on te svoje podloge proveravao lektiranjem istoričara i gene- alogičara, naročito Ibn al-Asira, a pored toga, da ih je po mogućstvu kontrolisao i dopunjavao po- dactima na natpisima i novcima, onda dobivamo još više poverenja u podatke njegova »Priručni- ka«.

Posle ovih saznanja da kažemo nešto i o sklo- pu i sadržini Zambaurova dela. Ono se sastoji iz dve knjige: prva sadrži 203 dinastička spiska

(na 312 strana), a druga (kako i u podnaslovu stoji) 20 posebnih genealoških tablica i 5 istori- skih karata. Poblizhe rečeno, prva knjiga daje, u 15 poglavlja (otseka), spiskove raznih dinastija i to većinom po državama, zemljama, ili pozna- tijim varošima. Tako najpre dođu 24 najpoznatije a zatim i manje poznate dinastije koje su »saci- njavale« halifat, pa ih Zambaur pod tim naslovom i obrađuje u I. poglavlju (dake: prva četiri ha- lifa, Umajjići, Umejjići u Andalusu, Abasovići, itd.). U drugom poglavlju (»Amšâr«) smešteni su popisi guvernera i šerifâ Meke, zatim guverneri Medine, Kaira, Damaska i osam poznatijih varoši. Ostale glave (III—XV) uglavnom su raspoređene po zemljama: III. Španija, IV. Afrika, V. Egipat i Sirija, VI. Arabija, VII. Irak i Mesopotamija, VIII. Mala Azija i Osmansko carstvo, i tako dalje do Persije i Transoksanije (X), Seldžuka, Mongola i Indije (XV).

Od pojedinih glava ovde se možemo zadržati malo više samo kod one o Maloj Aziji i Osmanskom carstvu. Tu je Zambaur obrado najpre rîmske (maloozijske) Seldžuke i dvadeset i pet drugih manjih dinastija i udeonih kneževina koje su vladale pre osmanske hege- monije, a koje delimično već poznajemo iz vre- mena prvih osmanskih sultana koji su se borili s njima i konačno ih nadvladali. Tek posle svih tih dinastija, odnosno njihovih spiskova, stoji (pod br. 156 spiskova) »Osmanlije« (str. 160—161), gde je nabrojano 37 sultana, od Osmana sina Ertogru- lova do Abdulmedžida II sina Abdulazizova koji je detroniran i progan 22. redžbe 1342. godine. Kod svakog sultana (kao i kod drugih vladara, guvernera, velikih vezira i paša koji su ušli u ovaj Ma n u e l) stoji godina stupanja na presto odnosno na dužnost, zatim (kod vladara) čiji je sin, a pored toga jedan krug ○ (što znači nu- mizmatički utvrđeno) ili jedan paralelogram □ (tj. epigrafički dokazano) ili oboje, ili, gde tih do- kaza i podataka nema, nijedan od ta dva znaka. Ispod pregleda pojedinih dinastija obično stoji označena i literatura na osnovu koje je dotični spisak sastavljen, tako ovde (kod Osmanlija) ci- tiraju se Halil Edhem (*Meslekât-i-osmâ- niye*, I, Stamboul 1334), Hammer (*Geschichte des Osmanischen Reiches*) i Krae- litz-Greifenhorst (*Die Verfassungsgesetze des Osmanischen Reiches* [O- sten und Orient, Vienne 1919]). Kako se već iz ovog primjera vidi, ovaj Priručnik navodi vrlo važne podatke o pojedinim turskim sultanima, a ovakvi podaci još bolje dođu kod onih vladara o kojima imamo manje drugih priručnika i po- moćnih sredstava. Samo, kako su čitaoci već mo- gli gore (kod poslednjeg sultana) zapaziti, dosta smeta to što su u Zambaura svi datumi označeni

samo po hidžri, dok mi sve ostale godine navodimo i pamtimo po našoj eri.

Od ostalih spiskova u ovom Priručniku spomenućemo još sasvim kratko ova dva: spisak od 178 velikih vezira sa oznakom za čije su vladavine i otkada služili, i spisak bosanskih namesnika, snabdeven samo sa oznakom godine dolaska na položaj u Bosni. Kod ove poslednje liste Zambaur ne navodi svoga izvora, ali izgleda da se poslužio Peez-ovm popisom ili kojom bosanskom Sâlnâ m o m. Da ovaj popis mestimce nije tačan odnosno ne odgovara sadašnjem stanju nauke, istaknuto je već u mom prikazu prvog izdanja (od 1927) ovoga Priručnika (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. X [1930], str. 295—298). Osim toga, od tada su poznati i neki drugi dokumenti koji ukazuju na to da podaci iz Sâlnâma odnosno iz Peeza ili Bašagića trebaju ispravki i dopuna. Drugim rečima, stvar nije ni kod nas sasvim prečišćena i utvrđena, i Zambaur, razume se, nije imao prave, sigurne podloge.

Ostale Zambaurove spiskove ne možemo na isti način obraditi, ali i oni imaju sličnu korist za arabiste, iraniste i druge orijentaliste. Dva indeksa na kraju prve (glavne) knjige (jedan za osobe i porodice, a drugi za imena mesta) svakako olakšaće i njima i uopšte svima upotrebu ovoga opsežnoga i neophodnoga dela.

Drugi (manji) deo »Priručnika« iznosi genealoške tablice Alijinih potomaka, Umajjada, Abâsida, Ejjjâbida, onda (da ne navodimo manje važne slučajeve) Osmanlija, Timurida i najzad mongolskih careva, a pored toga i pet karata, neophodnih za izučavanje muslimanske Španije (I), Male Azije (II), Sirije, Iraka i Mesopotamije (III), zatim Irana (IV), i najzad muslimanske Indije (V).

Iz ovog sumarno skiciranog pregleda može se već videti korisnost i važnost prikazivanoga Priručnika, a ujedno i marljivost, trud i savesnost njegova pisca. Sasvim je opravdano što se sada Priručnik pojavio i u drugom izdanju, iako bi bilo poželjno da je ono ponovo pregledano i dopunjeno, i to tim pre što su neki njegovi nedostaci istaknuti odmah po njegovu izlasku (sr. Orientalistische Literaturzeitung za god. 1928, stubac 388—394). Dalje, bolje bi bilo da ono sadrži pored godina po hidžri i one po našoj eri, kao što to čine Hallî Edhemove Islâmske dinastije, ali sve što je poželjno nije uvek lako ostvariti a katkad je to gotovo i nemoguće. Setimo se samo koliko je prošli rat doneo pustošenja i uništenja čitavih varoši, biblioteka i knjižara, pa ćemo biti skromniji u željama i zahtevima. U vezi s tim moglo bi se dodati da i neke naše biblioteke koje su ranije imale i predratno izdanje Priručnika i Prilogâ za književnost... u kojima je izišao moj

prvi prikaz (iako za drugi krug čitalaca), nemaju sada ni jedno ni drugo. Ovo je ujedno i glavni razlog zašto je »nepromenjeni otisak« (»unveränderter Neudruck«) Priručnika sada ponovo prikazan i još jednom njegova važnost i korisnost istaknuta.

F. Bajraktarević

60. doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Araştırma. Mélanges Fuad Köprülü. İstanbul 1953 — vel. 8°, str. LIII + 602 (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi tarafından neşredilmişdir. Publié par la Faculté des Lettres d'Ankara).

Ova Spomenica, izdata prilikom 60-godišnjice čuvenog turskog naučnika i državnika, čiji se portret nalazi odmah iza naslovnice strane, pojavila se, doduše, s malim zakašnjenjem (jubilar je rođen 1890 g.), ali inače pretstavlja jedan debeo i impozantan volumen sa više od 600 strana teksta, kojemu prethodi Uvod od 53 strane. U tom uvodu, jedan od urednika Spomenice (ima ih četvorica, čija su imena i zvanja na str. LI), po imenu Osman Turan, govori opširno (str. V—XXIII) o radu i zaslugama slavljénika, a onda se iznosi bibliografija njegovih radova od godine 1912 pa sve do 1950 zaključno. Ona bazira na ranije poznatoj bibliografiji od Šerifa Hulûsi Saymana, ali je i znatno dopunjuje.¹ Ovaj spisak sadrži i u svemu 406 radova kod kojih je uvek označeno da li se radi o knjizi, članku, prikazu, ili o kraćoj belešci. Suvišno je i isticati koliko je ovaj deo Spomenice od koristi, i to tim više, što su mnogi od tih članaka i uopšte sastavâ izišli u vrlo teško pristupačnim časopisima, listovima ili inače. Ovaj spisak Köprülüjevih članaka više znači za upoznavanje jubilara odnosno njegove mnogostrane aktivnosti nego neki članci koji prilično daleko stoje od kruga njegova zanimanja.

Ali takav je običaj i praksa kod izdavanja spomenica i spremanja članaka za njih. Inače, ova spomenica sadrži pozamašan broj priloga, tačno 49 na broj, i to preko polovine na turskom (26 puta), a ostale na nemačkom (8 puta), engleskom (8), francuskom (6) i na talijanskom (samo 1). Svi prilozi od Turaka su na turskom, dva Zapadnjaka (Bombaci i Tietze) pisali su takođe na turskom, a od ostalih svaki na svom maternjem jeziku. Njihovi prilozi u knjizi štampani su po alfabetskom redu njihovih prezimena

¹ Upravo, bazira na drugom, meni nepristupačnom izdanju, a prvo izdanje Saymana (İstanbul, 1935) obuhvata Köprülüjeve radove od 1913—1934 i ima 289 brojeva: Sem toga, izišla je, prilikom jubilarne šezdesete godišnjice, i njegova bibliografija od Samî N. Özerdema (»F. Köprülü'nün yazıları [1908—1950]«, Ankara, 1951).

(prvi od Adnan-Adıvara, posljednji od Zetterstena).

Ali da predemo na unutrašnju, glavnu stranu Spomenice, tj. na same naučne priloge. S obzirom na njihov veliki broj, ovde se uglavnom mogu dati samo njihovi naslovi koji, u većini slučajeva, ukazuju i na svoju temu i sadržinu, a gde čitalac i nakon toga ne bi mogao dobiti bar neku ideju o nameri ili tvrđenju piščevu, dodaćemo ponešto i razjašnjenja. Naravno, da se potpuno prati i shvati tvrđenje i izlaganje pojedinih pisaca, ništa drugo ne preostaje nego pročitati u celosti originalne članke, i to tim pre što samo jedan od njih ima i résumé, naime Rossijev prilog, koji je sastavljen na talijanskom ali na kraju ima i Türkçe hulâsası.

Kako rekosmo, članci su poredani po alfabetskom redu prezimena prilagača, pa ćemo se i mi toga rednog broja držati:

1) A. Adnan-Adıvar: Tarih anlâyişı (za bolje shvatanje istorije, str. 1—3).² — 2) Robert Anhegger: Zur Stellung einiger Städte innerhalb der osmanischen Baugeschichte vor Sinan (str. 5—16). — 3) R. Rahmeti Arat: Bir yazı nûmûnesi münâsebeti ile (primer upotrebe uigurskog alfabeta kod Turaka i nakon primanja islâma, str. 17—29, sa 2 snimka). — 4) Oktay Aslanapa: Türk hallarında hayvan postu motifleri (str. 31—36, sa 7 snimaka çılıma sa motivima životinjskih koža). — 5) Ahmed Ateş Mesnevi'nin onsekiz beytinin mânâsı (shvata uvodne Rûmijeve stihove realnije nego domaći komentatori, str. 37—50). — 6) H. W. Bailey: Medicinal plant names in Uigur Turkish (str. 51—56). — 7) Wälther Björkman: Die frühesten türkisch-ägyptischen Beziehungen im 14. Jahrhundert (str. 57—63). — 8) Alessio Bombaci: Kutadgu Bilig hakkında bazı mülâhazalar (str. 65—75). — 9) A. Caferoğlu: Anadolu abdallarının gizli dillerinden bir iki örnek (str. 77—79). — 10) C. Cahen: Sur les traces des premiers Akhis (str. 81—91). — 11) Saadet Çağatay: Karaçay halk edebiyatında avcı Bineger (varijanta poznate priče o Hubertu, str. 93—112). — 12) A. Decei: Un »Fetih-nâme-i Karaboğdan (1538) de Nasuh Matrakçı transkripcija i objašnjenje dosad nepoznatog izveštaja o pohodu

Sulejmana Zakonodavca protiv moldavskog vojvode Petru Rareşa, sa tri snimka originala, str. 113—124). — 13) Jean Deny: Le géron dif de liaison -(y)üp (čest u slučajevima hendiadyoin-reči ili bolje kao echo-words, zatim u značenju »td.« kao u rečima paşa-maşâ, tabak-mabak, str. 125—126). — 14) Hasan Eren: Türk Onomastique'i hakkında (krajnji slog u imenima Özbek, Timbek i Cambek nije, veli, u vezi sa »beg«, nego ima privedsko značenje »pek, sağlam«, tj. »tvrd, čvrst«; svakako, zanimljivo tumačenje u vezi s našim Majdanpekom, rudnikom u dolini Peka, str. 127—129). — 15) Fevziye Abdullah: Keçecizâde İzzet Molla (opširna biografija turske istaknute ličnosti i pesnika, str. 131—151). — 16) Fındıklıoğlu Z. Fahri: Türkiyedê Ibn Haldunizm (o izučavanju i prevodima Muqaddime u Turskoj, str. 153—163). — 17) Richard N. Frye: City Chronicles of Central Asia and Khurasan: a History of Nasaf? (pobliže o rukopisu 6284 pariske Bibliothèque Nationale, s dva faksimila iz njega, str. 165—168). — 18) Annemarie von Gabain: Über die Bedeutung frühgeschichtlicher Tierdarstellung (str. 169—176, s dva snimka). — 19) G. E. von Grunbaum: Firdausi's Concept of History (str. 177—188), s ekskursom A note on kind and form of the Shâh-nâmeh (str. 188—193). — 20) Muhammad Hamidullah: Dinawari's Encyclopaedia Botanica (Kitâb an-Nabât) in the light of fragments in turkish libraries (str. 195—206). — 21) Halil İnalçik: Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluguna. XV. asırda Rumeli'de hiristiyan sipahiler ve menşeleri (dokazuje da je u to doba bilo došta timariota hrišćana i da je postojala izvesna verska tolerancija, str. 207—248; uostalom, čitav članak je preveden u ovom Prilozima za orijentalnu filologiju., knj. III—IV, str. 23—54). — 22) Abdülkadir İnan: Türklerde su kûltü ile ilgili gelenekler (tradicije u vezi s kultom vode, str. 249—253). — 23) K. Jahn: Les légendes de l'Occident chez Raşid al-Din (str. 255—257). — 24) İbrahim Kafesoğlu: Doğu Anadolu'ya ilk Selçuklu akını (1015—1021) ve tarihi ehemmiyeti (str. 259—274). — 25) Mehmed Kaplan: Dede Korkut kitabında hayvanlar (str. 275—290). — 26) Abdülkadir Karahan: Nawâwî'nin Arba'ûn'u ve arabca şerhleri (o ovih četrdeset hâdisa u turskoj književnosti Karahan je izdao docnije (1954) čitavu knjigu (str. 291—299). — 27) H. Z. Koşay: Kara Kır-

² Broj stranica pojedinih članaka može, na na prvi pogled, izgledati sitničav i suvišan podatak kao što sam i sâm u početku mislio, ali u toku izrade uvideo sam da je za svakoga važno znati u kome je obimu obraden neki problem odnôsnô uopšte neka tema.

gizlarda ehli hayvanlar ile ilgili kelimeler (str. 301—303). — 28) Akdes Nimet Kurat: Hoca Sâdeddin efendinin türk-ingiliz münasebetlerinin tetsisi ve gelişmesindeki rolü (da raste-reti Engleze, predlagao je turski pohod na Spaniju koja je tlačila ostatke Mavara, str. 305—315). — 29) Kemâl Edib Kürkçüoğlu: Şâir Nedim'in bir arz-i hâli (publikovanje pesnikove molbe za nastavnika, str. 317—324). — 30) Bernard Lewis: Three biographies from Kamâl ad-Dîn (misli: Kamâl al-Dîn ibn al-'Adîm, koji je sastavio delo »Bughyat at-Talab fi Ta'rîkh Halab«, str. 325—344). — 31) Mecdut Mansuroğlu: Türkçede-miş ekinin fonksionları (str. 345—350). — 32) L. Massignou: Recherches nouvelles sur le »Diwan d'al-Hallaj« et sur ses sources (str. 351—368). — 33) Karl H. Menges: On some loanwords from or via Turkic in old-Russian (str. 369—390). — 34) V. Minorsky: The clan of the Qara Qoyunlu rulers (o poreklu ove dinastije, str. 391—395). — Omeljan Pritsak: Der Untergang des Reiches des oguzischen Yabgu (iz X veka; str. 397—410). — 36) O. Resper: Einige Notizen über das Asylrecht im islamischen Orient (str. 411—421). — 37) Karl Rippe: Über den Sturz Nizâm-ul-Mulks (str. 423—435). — 38) E. Rossi: Motivi biblici e coranici nel »Kitâb-i Dede Korkut« (str. 437—441). — 39) Joseph Schacht: Early Doctrines on Waqf (str. 443—452). — 40) Faruk Sümer: Avşarlar'a dâir (str. 453—478). — 41) Franz Taeschner: Zwei Gazels von Gülşehri (transkripcija, prevod i beleške, s dva faksimila; str. 479—485). — 42) Félix Tauer: Notice sur les versions persanes de la légende de l'édification d'Âya Sofya (str. 487—494). — 43) Ahmed Temir: Anadolu'da İlhanlı valilerinden Samagar Noyan (= mongolski namesnik; str. 495—500). — 44) A. Tietze: XVI. asır Türk şiirinde gemici dili (o pomorskim izrazima na osnovu pesnička-pomoraca; str. 501—522). — 45) Zeki Velidi Togan: Yeseviliğe dâir bazı yeni malûmat (novi podaci o jeseviskom redu dervişâ; str. 523—529). — 46) Osman Turan: Selçuk Türkiyesi din tarihinin dâir bir kaynak (prema jednom pariškom rukopisu; str. 531—564). — 47) A. Saim Ülgen: Köprülü Konağı (reč je o kući najstarijeg Cuprilića, Mehmed paše, nekadanjeg velikog vezira, u mestu Vezirköprü, u samsunskom vilâjetu, sa 23 plana i snimka; str. 565—580). — 48) A. Süheyl Ünver: Eski Misirda, Islâm dünyasında ve bizde tahnit made-

leri hakkında (o balzamiranju kod muslimana, poređenje sa starim Egipćanima; snimak recepta o ovom postupku iz god. 1380; str. 581—587). — 49) K. V. Zetterstéen: Dietürkischen Urkunden in Schweden (pogled na dokumente koji su iz švedskog poslanstva u Istanbulu naknadno preneseni u Stockholm; str. 589—600).

Kako se vidi, najveći broj članaka (oko 35) tiče se osmanskih Turaka uopšte, i to njihova jezika, gramatike, onomastike, umetne i narodne književnosti, zatim njihove istorije, derviških redova, etnografije, folkloru, arheologije, umetnosti itd., pri čemu pisci obrađuju ili bar uzimaju u obzir i Ujgure i Centralnu Aziju uopšte. Mnogo manji broj priloga (po 5 ili 6) uzimaju teme iz arapske ili persiske književnosti koje su (svaka na svoj način) toliko uticale na tursku literaturu i jezik, i uopšte na čeli intelektualni život i prosvetu osmanskih Turaka. Sasvim je malen broj članaka (svaka 3 do 4) kojima je predmet neka opštija tema (neshvatanje istorije, balzamovanje, mrtvaca, i slično).

Spomenica s ovako velikim brojem članaka od toliko raznih pisaca i stručnjaka sasvim odgovara važnosti i zamašnosti koju slavljenu ima u turskom duhovnom životu i u evropskoj orijentalistici. U vezi s tim, sasvim je razumljivo što su se pojavili prikazi ovog Armağana kao što je Ritterov (u Oriensu, vol. 8, za 1955, str. 292—295) koji se, kraće ili opširnije, osvrće na svaki pojedini članak, daje mu sadržinu, katkad i ocenu, ili kao što su izišle manje beleške o pojedinim člancima u stručnom pariškom organu Arabica (tome II, fasc. 2, mai 1955, pages 247, 251—2, 254 i 256; beleške se odnose na priloge pod gornjim rednim brojevima 17, 30, 7 i 37). Osim toga poznati i stari Journal Asiatique (t. CCXLII, fasc. 2, année 1954, p. 271—283) doneo je opširan referat o člancima, gore navedenim pod brojevima 17, 24 i 35, iz pera Cl. Cahena (»A propos de quelques articles du Köprülü Armağan«), gde je pisac dao malu ispravku i naš svoj članak u Spomenici (sr. gore pod br. 10).

Pored toga, kako smo već videli (pod br. 21), Inaldžikov članak ima naročitu važnost za našu nauku, i zato ga je N. Filipović u celosti preveo. Sve to jasno svedoči o tome kako su Mélanğes Fuad Köprülü već jako zapaženi i kako su naišli za očekivani odziv i zaluženo priznanje.

F. Bajraktarević

L. A. Mayer: *Islamic Architects and their Works*. — Albert Kundig-Genève 1956. — mala 4°, str. 185.

U istoj seriji u kojoj su se pojavile od istog pisca knjige *Mamluk Costume* (1952) i *Islamic Astrolabists and their Works* (1956) izišla je i gornja knjiga o Islamskim arhitektima i njihovim delima. Ovaj pisac je još pre rata izdao tri sveske *Godišnje bibliografije islamske umetnosti i arheologije* (na engleskom; Jerusalem 1937—1939) i u svakoj je po desetak stranica posvetio registrovanju najnovije literature o arhitekturi. Međutim, sada nam on daje čitavu knjigu o tom predmetu koja zaslužuje da se na nju pobliže osvrnemo.

Iz Predgovora (str. 9—13) saznajemo odmah da ova knjiga uzima u obzir arhitekturu u islamskom svetu od Maroka do Beludžistana, ali da isključuje one zemlje koje pisac kao arheolog nije nikada posetio niti je o njihovoj umetnosti ikada dao neki samostalan naučni rad, a to su: Pakistan, Indija, Indonezija i druge islamske ili delimično islamske zemlje Dalekog Istoka. Dalje saznajemo da su pisca knjige najviše interesovali sami spomenici a manje ljudi i da u tome pretenduje na relativnu a ne na apsolutnu potpunost. Pri tom poslu, on je davao više prednost starijim vestima u knjigama, natpisima itd., ma kako one oskudne bile, nego novijim člancima i monografijama koje su obilnije materijalom, podacima i snimcima. Što se tiče samog spiska uključenih arhitekata, on obuhvata ne samo prave arhitekate nego i inženjere, i zidarske majstore, čak možda i drvodelje.

Posle Predgovora sa ovim i drugim podacima o planu i sadržini knjige dolazi znatno opširniji Uvod (str. 15—29) koji nas u pojedinostima obaveštava o mnogim stvarima koje su u vezi s predmetom. Kako je islamska arhitektura srazmerno malo proučavana; pred pisca su se, naravno, odmah pojavile razne teškoće, ali su mu za njihovo savladavanje pomogli *Allgemeines Künstler-Lexikon* (od Thieme-Becker'a), a naročito radovi istaknutih stručnjaka kao što su Aga-Oglu, Ettinghausen, Glück, Kühnel, Taeschner i Wiet. Ovo ga poslednjega pisac napose ističe zbog toga što je kao prvi i za sad jedini obradio položaj i rad arhitekta na Bliskom Istoku, specijalno u srednjevekovnoj Siriji i Egiptu. — Iza ovoga, Uvod nam objašnjava zašto u naslovu knjige ne stoji *Muslim* nego *Islamic Architects*: prva reč bi se odnosila samo na graditelje muslimanske vere a isključila bi tako istaknute majstore kao što su Kiriz Nikola i Sebastos (samo zato što su hrišćani), dok pod rečju *Islamic* pisac razumeva sve arhitekate koji su doprineli muslimanskoj civilizaciji (da-

kle, gradnja crkava i slično se isključuje) bez obzira koje su vere. U tom okviru pisac je uzeo kao krajnju granicu godinu 1830, ma da ona samo za Alžir ima jasno značenje (prekid muslimanske vladavine). — Zatim profesor Mayer postavlja pitanje: ko je zapravo arhitekt? — i ističe izvesna kolebanja u definisanju tokom Srednjeg veka i Renesanse, ali, posle svega, a najviše na osnovu prikazâ (opisâ) arhitekta u priručnicima *hisbe* (kao što je *Ma'âlim al-qurba fi ahkâm al-hisba*, ed. R. Levy) zaključuje da je ustvari mala razlika između arhitekta i glavnog zidara, ako je uopšte bilo kakve razlike. Tom prilikom saznajemo i detaljne podatke o tzv. glavnom nadzorniku građevine, koji se drukčije zvao u mamlučkom Egiptu i Siriji (*šâdd al-'ama'ir*), drukčije u Španiji za umajjidskih halifâ (*šâhib al-mabâni*), a sasvim drukčije u Turskom carstvu (*binâ' emîni*). Mayer je uzimao ovakve nadzornike u svoju knjigu samo onda, ako neki natpis ili koji književni tekst potvrđuje da su to arhitekti ili inženjeri, inače ih je ispuštao iz Spiska. Ovi građevinski nadzornici kao da su mnogo zasenili stvarne graditelje i prave arhitekate: poslednji se retko i pominju po imenu, a natpisi na građevinama, ma kako velike i uspele one bile, ne pominju zapravo nikako arhitekate nego sultane, guvernere i uopšte gospodare i velikaše po čijem je naređenju nešto građeno. Mayer zgodno primećuje (str. 21) da se imena tako istaknutih osmanskih arhitekata kao što su Sinân, Dâwûd aga, Dalğic Ahmed ili Mehmed aga Sedefkjar ne nalaze ni na jednoj džamiji i medresi koje su oni sagradili u Istanbulu. A ta činjenica ostaje usprkos tome što na mnogim mestima piše da se ime arhitekta može navesti kao počast koju mu je sultan ili uopšte onaj koji je finansirao, ukazao, ako je bio zadovoljan njegovim radom. — Međutim, položaj arhitekta nije svuda bio tako slab: kod Seldžukâ, kod nekih halifâ, zatim u Španiji, u Persiji, itd., ime arhitekta je stajalo na vidnom mestu, pa ipak, kako pisac veli (str. 22), to su samo izuzeci. Govoreći dalje o položaju arhitekta u islamskom svetu, Mayer ističe: prvo, da uglavnom nije bilo izrazito duhovne (crkvene) arhitekture sem one koju su izvodili svetovnjaci (*laic*) a tako nema ni građanskog graditeljstva koje bi trebalo pomenuti; drugo, da su arhitekti većinom, a specijalno svi važniji, pripadali pratnji (sviti) gospodara svoga vremena; i treće, da su — s vrlo malim izuzecima — i najveće džamije podignute za vrlo kratko vreme tako da je — protivno od evropskih katedrala — jedan te isti majstor mogao i velike muslimanske spomenike zasnovati, planirati i završiti. — Sasvim je korisno i zanimljivo šta iz ovoga čitamo: posle reči *âla yada y* (*rukumax*, tj. izradio taj i taj) ne sledi

uvek ime arhitekta nego često ime glavnog nadzornika (nadzirača) građevine, a katkada se tehnički udeo nekog arhitekta označava sa kataba (bukvalno »napisao je«), ma da su za to običniji izrazi šan'at («delo [toga i tog]») ili 'amal («izrada...»). Međutim, ima slučajeva gde imenu nadzornika prethodi jasan izraz minazar («nadzor vršio...»), a imenu graditelja-arhitekta, 'amal («izvršio...»). Pored toga, kad se na kojoj građevini nalaze natpisi, reč 'amal (sa sledećim imenom) može označavati arhitekta, ali katkada i kamenoresca.

Srećom ima spomenika na kojima iza pomenutih reči ('alâ yaday, 'amal) stoje nazivi kao mi'mâr (otud naš »neimar«, bannâ' («graditelj») ili muhendis («inženjer»), a to su sve sinonimi sa značenjem »arhitekt«. Ali ovo nije uvek i svuda jednako nego se katkada prava jasna razlika između njih, što se najbolje vidi na onim primerima gde bannâ' dobiva jednu, a muhendis drugu (različitu) nagradu. Po izvesnim znacima izgleda da je u mamlučkim zemljama mi'mâr bio najniži stepen od tri koja su upravo pomenuta; njegova mesečna plata u Qâytbâyevoj džamiji (izvan Kaira) iznosila je 200 dirhema, toliko je dobivao mesečno i zidar koji je popravljao mermerne delove (ziđove), a takođe i muzejin koji je još imao i pravo na dva rašla (blizu kilogram) hleba svaki dan. Arhitekti su često označavani kao »majstori«: u tom smislu davana im je reč ustâdh (uglavnom u Persiji, Iraku i Maloj Aziji do Severne Sirije), ili mu'alîm (u ostalim delovima Zapadne Azije, u Egiptu i Severnoj Africi) ili šâhib (jedino u Alžiru). Uglavnom uzevši, nije bilo neke razlike u rangju između ova tri naziva, S druge strane, bilo je dosta islamskih arhitekata uz čija se imena obično dodaje jedan od ovih naziva, iako njihovih građevinskih spomenika više nema, ali čija druga dela (vodoskok, basen, fajans-mihrab, staklaste cigle, glazura, itd.) i sada postoje, a to znači da su se islamski arhitekti često istakli u više raznih veština. Isto tako, biografije nekoliko velikih turskih arhitekata kao što su Hajruddin, Mehmed-aga i Dâlgîç Ahmed ukazuju na to da su oni najpre bili izradivači kabinetskog nameštaja, vešti radnici u sedefu (sedefçîâr) i slično, pa tek onda majstori u arhitekturi. Kako se za istaknute arhitektae obično čulo i van njihova kraja, bili su pozivani i u udaljenija mesta da pokažu svoju građevinsku veštinu, ali; izuzevši neke osmanske arhitektae koji su u isto vreme bili i visoki dvorski činovnici, — muslimanski arhitekt je imao nizak društveni položaj kod

dotične vladajuće klase i smatran je kao sluga.* Retki su izuzeci da je arhitekt bio neki emîr ili sin i potomak kojega emira.

Pri kraju Uvoda, pisac ističe da je iz svoje knjige ispuatio sve one arhitektae čija su imena poznata iz istoriske ili geografske literature ili iz arhivskih dokumenata, nadgrobnih natpisa i sličnog, ali su im dela sasvim propala i ne postoji adekvatni opis od njih, isto tako knjiga ne sadrži ni legendarne arhitektae ma da još uvek postoje građevine (džamije, kule, itd.) koje im se pripisuju, niti sadrži patrone i naredbodavce niti vrhovne građevinske nadzornike koji su se uvukli u knjige o građevinama kao arhitekti. S obzirom na oskudicu mesnih hronika, nestašicu ličnih dnevnika, uredenih arhiva (kojih jedino u Turskoj donekle ima), istorija islamske arhitekture mora donekle ostati bez imena, anonimna. Spisak graditeljâ (građevinarâ) koji iz ovoga sleduje a koji ne sadrži isključivo stvaralačke arhitektae nego čak i neke koji su bili jedva nešto više nego seoski zidari, ima za cilj da pokaže ukoliko se ta anonimnost može odstraniti. Prof. Mayer završava svoj Uvod time što se nada da će ova knjiga ipak predstavljati osnovu za nove i plodnije studije u ovoj oblasti.

Posle ovog zanimljivog i poučnog Uvoda koji ne sadrži samo važne podatke o islamskoj arhitekturi uopšte nego i glavna načela kojih se pisac držao pri sastavljanju knjige, ustvari njegov plan i raspored, — dolazi ono što je glavno u celoj knjizi, to jest sâm Spisak arhitekata («Roll of Architects») koji obuhvata preko stotinu stranica (31—135) dosta velikog formata. Taj spisak je izrađen alfabetskim redom (počinje sa »'Abdallah« a završava sa »Zain ad-dîn b. Zakariyya«), beleži — kako je već usput rečeno — ne samo arhitektae u pravom smislu nego i takve koji su bili jedva nešto više od običnog majstora zidara na selu, ali iznosi po mogućstvu (prema postojećoj literaturi) sve što je poznato o njihovu životu i njihovim delima. Ti su podaci, ispod imena svakog arhitekta, odmah propraćeni odnosno potkrepljeni navođenjem dela, knjigâ, članaka ili časopisa na kojima počivaju.* Ovakvo postupajući, Mayer je obradio oko 320 graditeljâ. Prirodna stvar, među njima ima vrlo mnogo takvih za koje su pomenuti podaci dosta kratki čak i sasvim oskudni, ali to treba pripisati pišćevim izvorima. Izvesnu zbrku i teškoću pravi i to što prezimena kod muslimanskih naroda (sem kod Turaka, i to tek od Kemâlovih reformi) praktično ne postoje, te tako u Mayerovu Spisku ima 25 Alijâ (str. 49—55), preko 50 Muhamedâ (str. 89—

* Ovo potseća na nekadašnji nezavidni položaj takvih muzičara kao što su Haydn (kod kneza Esterházyja), Mozart (kod salzburskog kneza-nadbiskupa), i drugi.

—104), kod kojih nekad stoji i očevo ime ili koja druga bliža oznaka ali često i bez ičega drugoga.

Sa druge strane, ako bismo pri pregledanju ovoga spiska uzeli veću ili manju znamenitost dotičnog arhitekta kao merilo, onda bi se to moglo reći približno tek za svakog dvadesetog. U takav spisak bi ušli, naprimer, 'Ali (zvani Esir 'Ali) zbog svojih mnogih građevina u Istanbulu, zatim gore pomenuti Sinân, Hâwûd aga, Dâlgîc Ahmed i Mehmed aga Sedefkâr, onda Fath b. Ibrâhîm al-Umawî (dvorski arhitekt kod kordovskih halifâ), dalje Hasan b. Husain at-Tûlîni (slavni arhitekt u Kairu, XV vek), pa 'Iwad (čuvn zbog svog rada na Ješîl džamiji i Ješîl turbetu u Brusi, poč. XV veka), isto tako i Kalûk (zbog tri poznate građevine u Konji), kao i Jermenin (ili Grk?) Kâlûyân (poznat u Konji i Sivasu u XIII v.), onda Hajruddîn b. Murâd (graditelj Bâjezidove džamije u Istanbulu, 1501—1506), zatim Muhammed aga b. Abdulmu'in (sagradio čuvenu sultan Ahmedovu džamiju na Atmejdanu u Istanbulu), posle njega Muhammed b. Haulân (završio 'Alâuddinovu džamiju u Konji, 1220/21 po n. e.); u spisak znamenitih arhitekata ušli bi dalje Muhammed b. Mahmûd (sagradio Timurlenkov mauzolej u Samarkandû, 1404/5 po n. e.), tako isto i Muhammed b. Muhammed at-Tûsi (ukrasio Sirâli medresu u Konji fajansnim pločicama, 1242/3 po n. e.), zatim Kâsim (projektovao i započeo Jeni Vâlide džamiju u Istanbulu, i izgradio druge objekte, XVII vek), onda čitava jedna familija arhitekata iz Sfaksa (u Tunisu), po imenu al-Munif, sa četiri svoja istaknuta člana. U ovom nabranjanju su namerno ispuštena dva imena: Hajruddîn i Sinân, jer o njima treba nešto više reći, i to o prvom kao graditelju poznatog mosta u Mostaru, a o drugom kao najvećem turskom arhitektu.

O Hajruddînu Mayer kaže da ga obično nazivaju mi'mâr (arhitekt), te da je saziđao most u Mostaru godine 974 (= 1566/7); dalje, veli da mu je, prema jednom dokumentu od 9 ševvâla 975 (to jest od 7 aprila 1568), veliki Sinân naredio da sagradi utvrde (qal'a) blizu skele u Makarskoj. Ispod ovih podataka o Hajruddînu sledi obilna bibliografija od deset redaka (počinje sa Muhibićevim člankom iz 1889 godine, a završava Zdravkovićevom »Opravkom kule kod starog mosta u Mostaru« iz 1953).

Nasuprot ovom kratkom mestu o gradiocu čuvenog mostarskog mosta dolaze blizu čitave tri strane o velikom graditelju Kodži Mi'mâr Sinânû (1489—1568) iz Kajserije, koji se najpre istaknuo kao vojni inženjer, a zatim je delovao za carski (sultanski) dvor, i to od godine 1539 sa tituluom vrhovnog arhitekta (mi'mâr-başı). Prema njegovoj autobiografiji on je sagradio 312, a prema Sâ'î-jû čak 334 građevine, pri čemu je

očevidno da su mnoge od njih projektovale i izgradili njegovi učenici a ne on sâm. Osim toga treba znati da se neke džamije koje su izgradili njegovi imenjaci, drugi Sinâni, katkada njemu pripisuju. Mayer navodi samo ove podatke o Sinanu, ali oni sadrže ono što je glavno i bitno u njegovu životu. O Sinânovim građevinama pisac ne veli ništa, ali na više od dve strane navodi literaturu o njemu, i to najpre spiskove njegovih građevina u njegovoj autobiografiji, zatim u knjizi Mustafe Sâ'î-ja, u Evliji, itd., a onda i sve ono što se pisalo o njegovu životu i delima, počevši od Kugler-ove *Geschichte der Baukunst* iz 1856 godine pa sve do radova iz 1953 (među kojima navodi i Čelićevu *Obnovu Sokolićeva mosta*).

Ovde kratko i sumarno pomenuti arhitekti (izuzetak čine samo Hajruddîn i Sinân) možda bi jedini zaslužili da uđu u Spisak pravih arhitekata, ako bi se držali napred pomenutog merila, ali pišćeva knjiga ne nosi naslov *Znameniti islamski arhitekti*, niti je njegov cilj bio da uzme u obzir samo neku vrstu celebritetâ; i prema nameri koju je istakao u Uvodu, postupio je u svemu kako treba.

Sasvim je korisna ideja što je pisac, posle Spiska arhitekata, dodao Topografski indeks (str. 137—147). Čitalac ovako odmah vidi u kojem se poznatom ili njegovu interesovanju najbližem mestu nalaze građevine arhitekata i majstorâ iz prethodnog Spiska. U ovom slučaju nás najviše zanima koja su naša mesta u tom Indeksu, a to su (alfabetskim redom): Foča, Makarska i Mostar. Prva je pomenuta pod imenom Ramadân (str. 116) gde se čita da je ovaj »arhitekt (mi'mâr) godine 1047 (= 1637/8) sagradio džamiju Hasan paše Defterdâra u Foči, u Hercegovini«. Pisac ovo navodi prema jednom članku u časopisu *Arkitekt* (Izzet Kumbarcilar: *Türk mimarları*, str. 60). Što se tiče Makarske, ona je pomenuta prilikom podataka o Hajruddînu (str. 81), naime, da je on tamo sagradio utvrde blizu skele, kao što smo i mi gore već naveli. Najzad, i Mostar je pomenut u vezi s Hajruddînom (opet str. 81) kao graditeljem poznate čuprije, o čemu je takode gore bilo govora. Na jednom mestu u Spisku arhitekata (str. 64) stoji, doduše, da je dvorski mi'mâr Hasan bio zadužen popravcima tvrđave Bögürtlen Kalesi, ali ne stoji da se to odnosi na naš Šabac koji Turci zovu tako ili sasvim slično (naime Bögürdelen). Ostala naša mesta sasvim fale u Topografskom indeksu, čak nema ni Beograda, ni Skoplja, ni Sarajeva, iz čega se, verovatno, može uvideti kolika oskudica vesti o građevinama postoji, bar u vrelima koja je Mayer imao na raspoloženju. Međutim, o čisto ili pretežno islamskim (sadašnjim i nekađašnjim)

varošima taj isti Indeks daje mnogo bolju i drugačiju sliku, kako se vidi iz ovog pregleda: Aleppo (pomenut sa 11 građevina), Alžir (sa 8 građevina), Brusa (sa 2), Damask (sa 6), Isfahan (sa 7), Istanbul (sa 46), Kairo (sa 13), Kordova (sa 4), Konja (sa 10), Mešhed (sa 9), Samarkand (sa 3) a Sevilla (sa 5). Jasno je da ni ovaj pregled ne predstavlja toliko pravo stanje i broj važnih građevina koliko relativno obilje godataka i izvora o pomenutim gradovima.

Ova Mayerova knjiga završava vrlo obilnom bibliografijom stručnih dela o islamskim arhitektima (str. 149—183) koja broji oko 660 dela, knjiga i članaka, iz kojih se jasno i pregledno vidi koji su ideo u proučavanju islamske arhitekture imali stručnjaci i kapaciteti kao van Berchem (17 radova), Diez (10), Gabriel (9), Godard (10), Halli Edhem (8), Herzfeld (10), Savaget (14), Torres Balbás (10) i ostali sa manjim brojem citiranih radova ali takođe sa važnim naučnim rezultatima kao što su, naprimer, Glück, Kühnel, Sarre, Wiet i mnogi drugi. U ovoj bibliografiji navode se i dva rada od A. Nametka i po jedan od Dž. Čelića, J. Neidharta (u zajednici s Čelićem) i I. Zdravkovića. Pada u oči da nigde nije upotrebljen i iskorišćen obimni i ilustrirani rad A. Bejića o »Spomenicima osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini« (= POF, III—IV, str. 229—297), jer je iz pojmljivih razloga ostao nepoznat piscu ove važne knjige.

Inače, kako se vidi iz svega rečenoga, predmet ove monografije je jako privlačan, a njegova obrada savesna, stručna i znalačka. Spoljna oprema knjige nimalo ne zaostaje iza njene unutrašnje, stvarne i prave vrednosti.

F. Bajraktarević

L. A. Mayer: *Bibliography of Moslem Numismatics* (India excepted). Second, considerably enlarged edition (Oriental Translation Fund, vol. XXXV). The Royal Asiatic Society, London 1954. — 8°, strana XII+283.

Pisac navedene knjige je profesor orijentalne arheologije na Jerusalimskom univerzitetu i poznat je po svojim raznim delima ne samo među stranim stručnjacima nego i kod nas. Njegova Saracenska heraldika (Saracenic Heraldry, od 1933) prikazana je kod nas još pre rata (Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor, knj. XIX, za 1939, str. 209—212) a njegov Mamluk Costume posle rata, i to nedavno baš u ovim Prilozima (POF, knj. III—IV, str. 632).

Međutim, u vezi s predmetom knjige koju ćemo sada kratko prikazati, Mayer se bavio muslimanskom numismatikom još mnogo

pre ovoga, tačnije pre Drugoga svetskoga rata. Još 1934 on je izdao čitavu knjigu o muslimanskim novcima najraznolikijih zemalja i naroda. Ta je knjiga obuhvatala bibliografiju toga naučnog područja do kraja 1934, a posle toga on je numismatičke knjige i članke navodio (registrovao) u Godišnjoj bibliografiji islamske umetnosti i arheologije (Annual Bibliography of Islamic Art and Archaeology, India excepted, vol. I—III, Jerusalem, 1937, 1938 i 1939) od koje su do pred rat bile izašle tri knjige: prva za 1935, druga za 1936, a treća za 1937. Kako se vidi već po citiranom naslovu ove bibliografije, ona nije beležila isključivo novine iz oblasti numismatike nego i iz lepih umetnosti, heraldike, etnologije, arhitekture, topografije, kao i opšta dela koja ovamo spadaju, zatim razne zbirke (muzeje, izložbe, kataloge aukcija), nošnju (kostime, oklope), onda islamske uticaje, iskopine, biografije o istaknutim stručnjacima, bibliografiju, razno, i — naravno — indeks imena pisaca, čija su dela pomenuta u dotičnom bibliografskom godišnjaku.

Međutim, Mayerovo prvo izdanje knjige o islamskoj numismatici bilo je rasprodano mnogo pre nego što se moglo očekivati, i to je pisca potaklo da pripremi još novo, drugo izdanje. Ono izlazi u novom ruhu i nije samo znatno prošireno nego iznova pregledano i popravljen; kako ono izlazi petnaest godina posle prvoga, knjige i članci iz islamske numismatike koji su štampani u periodu 1934—1950 uključeni su, kako i treba, u ovu knjigu. Pisac izrično veli da je putopise i staru literaturu konsultovao u mnogo većoj meri, bez obzira na njihovu relativnu i nejednaku vrednost i verodostojnost.

Što se tiče naslova Bibliografija muslimanske numismatike, pisac se strogo držao njega, upravo mnogo strože nego u prethodnom izdanju, tako da nije uzimao u obzir novce koje su kovali nemuslimanski vladari (kao Alfonso VIII, ili normanski kraljevi sa Sicilije) iako su oni pokazivali arapsko pismo. Međutim, literaturu o novim novcima, koji su se pojavili posle 1860 godine, nije uopšte uzimao u obzir. Isto tako su ispuštena sva dela, knjige i članci o indiskim novcima, kako je naročito istaknuto u sve tri sveske piščeve predratne Godišnje bibliografije (I—III), a tako i ispod naslova ovoga drugoga izdanja (»India excepted«). Za isključivanje Indije nalazi se objašnjenje već u predgovoru prve knjige piščeva Bibliografskog Godišnjaka (za god. 1935): da izbegne utrkivanje i ukrašavanje sa Godišnjom bibliografijom indiske umetnosti i arheologije koju tako uzorno izdaje profesor J. P. Vogel u Leidenu.

U tim granicama koje je pisac s pravom sâm sebi postavio, ova Bibliografija može pretendovati da je potpuna. Ona je uređena po alfabetskom redu pisaca i datumu njihovih priloga, zauzima ništa manje nego 2031 broj (str. 1—262), a sa naknadnim dodacima (»Addenda«, na str. 263—270) čak 2092 knjige odnosno članka. Naslovi numismatičkih radova su navođeni sasvim onako kako su u originalu, recimo Jakimowiczevi, poljski (br. 856, 858 i 859), ili Bartholdovi, ruski (iako u transkripciji latinicom; pod brojem 132—138), a za Mayera je bilo važno da ispod tih radova po mogućstvu označi, kojoj dinastiji ili vladaru pripadaju obrađeni odnosno pomenuti novci. Kod mnogih radova, on je mogao da doda i podatke o referatima i prikazima koje su oni izazvali, što naročito pada u oči kod pomena važnih publikacija turskog numismatičara Edhema Isma'ila Ghāliba (uz brojeve 690, 691, 693, 696 i 698).

Ako se uporede numismatičke glave (otseci) u pomenuta tri Bibliografska godišnjaka sa knjigom koja se prikazuje videće se koliko ih ona nadmašuje: dok godišnjaci obrađuju, shodno svome naslovu, mnogo širu oblast, a numismatika u njima čini samo po jednu glavu i navodi samo najnovija dela i članke (iz te godine) o islamskim novcima, dotle je knjiga posvećena samo numismatičkom pregledu delâ i članaka, i to ne za godinu-dve, nego uopšte za svu postojeću, pa i mnogo stariju literaturu o tome. Drugim rečima, Godišnjaci su imali nečega skućenoga, privremenoga i prolaznoga, a knjiga, naprotiv, predstavila pravu i opštu bibliografiju islamske numismatike, i to sa oznakama dotičnih dinastija, eventualnim prikazima (referatima) i ostalim što je već pomenuto ili će se odmah istaknuti.

Da se ovo bolje vidi, navešćemo samo nekoliko upadljivih i vrlo poučnih primera. Dok u Bibliografskim godišnjacima nema ni pomena o ranijim piscima kao Blau, Kosegarten, Karabacek, Lane-Poole, S. de Sacy, Zambaur i uopšte o radovima ranijega datuma, dotle Bibliografija (knjiga od 1954) donosi po više njihovih radova i pored onoga što smo i ranije o tim ljudima znali, saznajemo na jedan zgodan i pregledan način i za njihova numismatička nastojanja i radove. Tako pomenuti Otto Blau, koga poznajemo najviše po njegovim Bosansko-turskim jezičkim spomenicima (na nemačkom; Leipzig 1868), zastupljen je u knjizi (str. 25—26) sa sedam radova (iz godina 1855—1876) odnosno, u zajednici sa J. G. Sticke- lom, sa osam (poslednji iz 1857). Dalje, jedan rad arabiste J. G. Kosegartena o zbirci Fogge u Greifswaldu čak iz godine 1830 zabeležen je takođe u knjizi (br. 941). Onda, poznati paleograf i hronolog J. v. Karabacek — koga sam,

usput rečeno, lično poznao kao svoga profesora i ispitivača — pretstavljen je ovde (str. 115—117) sa nekih dvadesetak radova, do čijih je naslova inače teško doći, akamoli do publikacija u kojima su oni objavljeni; i ovi radovi datiraju čak od 1865 (br. 887) pa sve do 1908 (br. 906): Još veće iako prijatno iznenađenje pretstavlja za nas ono mesto u Bibliografiji (str. 125) gde Stanley Lane-Poole, koga najviše poznajemo kao istoričara, hronologa i genealoga (Istorija Turske, Muslimanske dinastije; pobliže u POF, III—IV, 589—596), istupa pred nas kao numismatičar sa trideset i tri rada (br. 973—1005!), do kojih bi nam inače teže bilo doći nego do onih maloćas pomenutih od J. v. Karabaceka. I inače, ako hoćemo da saznamo za druge i razne (ovde, numismatičke) sposobnosti i radove kojega slavnoga orijentaliste, čije glavne radove inače poznajemo, čak možda i na svom stolu stalno držimo, treba samo pogledati u ovu knjigu. Takav je slučaj, naprimer, sa čuvenim francuskim orijentalistom, specijalno arabistom, koji je stvorio čitavu školu u Evropi, sa Silvestrom de Sacy: on se ovde (str. 191—2) pojavljuje sa deset delâ (br. 1474—1483), od kojih je prvo čak iz godine 1797. Svi ovi primeri svedoče šta sve ova Mayerova knjiga sadrži i kako daleko seže. Naravno, za izrazite numismatičare, kao što je bio Eduard von Zambaur, koga najviše poznajemo po njegovu Genealoško-hronološkom priručniku za istoriju Islama, ova Mayerova bibliografija pruža verovatno najpotpunije podatke: Zambaur je ovde (str. 259—262) zastupljen sa dvadeset rasprava i sastava (br. 2004 —br. 2023). Usput rečeno, tek kod ovog poslednjeg broja vidimo ili se potsetimo šta je sve Zambaur o novcima obradio (napisao) u Enciklopediji Islama (tj. dvanaest članaka). Na sličan način obaveštava nas ova Bibliografija i o odnosnim radovima Halila Edhema, Isma'ila Ghāliba i drugih turskih i uopšte orijentalnih naučnika u ovoj oblasti.

Nama je još milije što je pisac naveo i dela odnosno pisce o islamskim novcima u našoj zemlji kao što je gore pomenuti Blau koga inače većina nas poznaje već po njegovim jezičkim studijama iz Bosne u tursko doba. Dalje, Mayer je dao i pogled na radove Cüre Truhelke u ovoj oblasti (str. 237—238) i naveo šest naslova (računajući tu i njihove nemačke prevode) pod brojevima 1833—1838. Isto tako, pisac je, pod dva broja (1418 i 1419), citirao i »Tursko-bosanske novce« od Ivana Rengjela kao i sličan njegov rad u turskom prevodu (Zagreb 1943), dodavši (str. 270) da je Vasmer prikazao prvi rad u časopisu Num. Lit. Bl. (za 1933, br. 330/1, str. 2702).

Na koncu, kako je pisac i ispod naslova pojedinih knjiga i članaka (kad god je mogao) označavao i dinastiju ili vladara od koga opisani novac potiče, tako je i njegov Index (str. 271—283) sastavljen u osnovi u tom znaku, tj. pod rečima kao Abbasidi, Buwayhidi, Gaznevidi, Hafside, Osmanlije, Sefevidi, Umajjadi, i pod drugim dugotrajnim ili efemernim dinastijama, ili, mnogo ređe, po nekom vladaru kao Abd-al-Qadir itd. Ovaj Index nam pomaže da saznamo i za dela i članke o nalazu kufanskih novaca u Evropi (str. 274 sub: Finds of Cufic coins in Europe, sa vrlo opsežnim nizom brojeva odnosno uputa), i druge važne i zanimljive podatke.

Na osnovu izložena čitaoci već mogu imati izvestan pojam o ovoj Bibliografiji muslimanske numismatike, i suvišno bi bilo dalje ukazivati na njenu potpunost, tačnost i praktičnost.

F. Bajraktarević

Tursko-b'lgarski rečnik — s'tavili Nikola Vančev, G'l'b G'l'bov, Genčo Klasov, Traiko Popov i Vasil Šainov, pod r'kovodstvom na Akademik Stojan Romanski, Sofija, Izdanje na B'lgarskata Akademija na naukite, 1952, 8., IX + 656, cena 1952 — 50 leva, nova cena 1955 — 32 leva.

U Bugarskoj postoji izvesna tradicija u sastavljanju Tursko-bugarskih i bugarsko-turskih rečnika. Još 1928 g. pojavio se u Sofiji jedan bugarsko-turski rečnik u dve knjige, prilično obiman i dobar, čiji je turski deo štampan arapskim pismom.¹ Jedan od dvojice autora ovog rečnika bio je Mehmet Dželil koji je 1928 godine izdavao u Sofiji turski list »Rehber«. Uz rečnik, koji je predstavljao prvo delo ove vrste kod Bugara i Turaka data je i kratka gramatika bugarskog jezika na turskom.

Pred rat se pojavio jedan tursko-bugarski kao i bugarsko-turski rečnik, svaki posebno, od Ismail Sabri Dalkoçoglu-a². Turski deo je ovde štampan turskom latinicom. Pored ovih, pojavio se još jedan manji rečnik od istog autora u kome su turske reči date u bugarskoj transkripciji³.

Bugarska Akademija nauka koja je preuzela da izda niz dvojezičnih rečnika, kao prvi iz ove serije izdala je u naslovu navedeni tursko-bu-

garski rečnik. Na rečniku je radila redakcija sastavljena od Nikole Vančeva, G'l'ba G'l'bova, Tenčo Klasova, Traika Popova i Vasila Šainova za koje se u predgovoru kaže da su »dobri poznavaoi turskog jezika sa neke druge praktične strane, i da su kraće ili duže živeli u Turskoj«.

Rad oko sastavljanja rečnika započeo je leti 1950 g., a definitivno je završen oktobra 1951 g. kada je dat u štampu. Svaki od saradnika uzeo je da obradi po nekoliko slova, a tri puta sedmično su zajednički redigovali sav urađeni posao u Institutu za bugarski jezik.

Kako u predgovoru ističe akademik Romanški, cilj je rečnika da služi za široku upotrebu, da uključuje sve reči koje danas žive kako u literaturi tako i u dnevnoj štampi, kao i naučne, tehničke, vojne i druge termine. Tako on sadrži oko 40.000 reči zajedno sa izvedenim rečima iz glagola, proširenim glagolskim oblicima i frazeologijom.

U rečnik su takođe ušle sve turske reči, pa i najnovije, bez obzira da li su ušle u turski jezik ili ne, crpiline uglavnom iz »Türkçe Sözlük« koji je izdalo tursko jezikoslovno društvo (»Türk Dili Kurumu«). Ove su reči u rečniku obeležene sa »nov«. Arapske i persiske reči koje su ostale u turskom jeziku obeležavane su sa »arab« ili »per«. Arapske ili persiske reči obrazovane turskim nastavcima obeležavane su »arab.-tur.« ili »per.-tur.« Sastavljači su pokušali da unesu i reči i termine koji se sreću u osmanskim istoriskim tekstovima.

U vezi sa ovim rečnikom, a i sa sličnim dvojezičnim rečnicima, odmah se nameće jedno načelno pitanje: da li je moguće i celishodno sastavljanje jednog tursko-bugarskog, grpskohrvatsko-bugarskog itd. rečnika koji bi ispunjavao sve leksičke zahteve i obuhvatao i moderni i osmanski jezik. Po mom mišljenju, to je teško i skoro nemoguće, pa čak i nepraktično, a ovaj rečnik to flagrantno potvrđuje. Jer, alko se u predgovoru kaže da će rečnik pomoći »svima onima koji se bave izučavanjem i prevođenjem starih (sic!) turskih istoriskih dokumenata«, o takvoj pomoći ne može biti ni govora. Navešćemo samo par primera iz jedne vakufname koja mi je slučajno bila pri ruci: hamd (nema), cenap (nema), kibriya (nema), kidve (nema), zü'bde (nema), güfte (nema), âfitâb (nema). Takođe se ne mogu naći reči kao ecâni'b, Şarkiyat, âda (neprijatelj), ma'amafih, âbihayat, itd. Za salât se daje samo jedno značenje molitva, a ne i pozdrav, blagoslov. Ove primere ne navodimo da bi umanjili vrednost rečnika, jer i u Hony-evom rečniku o kome se tako pohvalno pisalo, nema niz običnih reči kao npr. abacı, kocabaşı, açiklama, âli strane reči koje su odavno dobile u turskom pravu

¹ Mehmet Celil ve Stoyan Blajev, Bulgarcadan Türkçeye Lugati Şahab, Sofya, Ümit matbaası 1928, 8., (5 +) 19 + 782, 85 leva.

² Nov Tursko-B'lgarski rečnik, ot Ismail Sabri M. Hazimov, Svištov, Vtoro izdanje 1940 g.; Pečatnica »Svetlina« — Varna; B'lgaroturski rečnik — Bulgarcadan — Türkçeje lugat, ot Ismail Sabri Dalkoçoglu i Rıza İsmail Tuneimanov, Prvo izdanje 1940; Pečatnica »Svetlina« — Varna.

³ Ismail Sabri Dolkoçoglu, Mal'k b'lgaro-turski rečnik, Izdanje na avtora, Varna 1947, str. 300.

državljanstva kao kolej, koleksyon, kolektif, komedi (npr. komedi kismiu Carigradu), komite (npr. merkez komitesi), konferans, konfor, kontrol itd. sve pod ko-, nego da bi ukazali kako je teško i skoro nemoguće sastaviti jedan rečnik koji bi zadovoljio i one koji se bave novim i one koje interesuje osmanski. Ovo se ne može postići tim pre kada se rečnik radi na osnovu raznih rečnika, kao što je slučaj sa ovim ili sličnim rečnicima. Jedan rečnik koji bi zadovoljio one koji se bave tekstovima na osmanskom jeziku ili divanskom literaturom mora se raditi prvenstveno na osnovu tekstova. I stvarno, kada čovek radi na jednom osmanskom tekstu i pokušava da se služi ovim rečnikom, Hony-evim i Heusenovim, koji spadaju u najbolje dvojezične turske rečnike savremenog turskog jezika, ne može a da ne kaže: Natrag ka Semsumddinu Sâmî-u i Zunker-u.

Rekli smo da su u rečnik unete i sve nove reči i kovanice koje je Tursko jezikoslovno društvo unelo u svoj »Türkçe Sözlük«, ma da dobar deo tih reči nije još prodro u savremeni književni jezik, a još manje u govorni. Ali, ko je bolje upoznat sa velikim previranjem u sadašnjem turskom jeziku, gde gotovo ne postoji neki kriterijum o tome koje će se reči upotrebljavati, a koje ne, onda ovo treba pozdraviti. Treba naglasiti da dobar deo ovih reči nije ušao u Hony-ev rečnik. Tako ćemo ovde npr. naći adar (bu kuzu adarsız dođdu-ovo je jagnje rođeno pre vremena), adanç, adançlamak, adanak, adanılmak (samo pod adan-).

Frazeologija je onaj element u svakom rečniku koji mu daje života i čini ga da ne bude samo niz izrađenih i prevedenih reči. Ne može se reći da je u ovom rečniku frazeologija potpuno izbačena, ali je u tom pogledu ovaj rečnik daleko ispod Hony-a i Heusera, gde se vrlo često, pored najkarakterističnijih fraza i obra u kojima dotična reč dolazi, daju i poslovice, što nije slučaj sa ovim rečnikom, gde je frazeologija svedena na najmanju meru, pa i kada je data, ona nije uvek najkarakterističnija. Razlog tome možda treba prvenstveno tražiti u tome što sastavljačima nije maternji jezik turski i nisu mogli da se upuštaju u frazeologiju, gde je potrebno savršeno poznavanje i najmanjih finesa jezika, a nisu koristili Hony-a ni Heuser-a. Oni su se uglavnom služili sledećim rečnicima: Turecko-russkij slovar' od D(A)Magazanika, 2 izd. Moskva 1945. (Uzgređ budi rečeno ovaj su rečnik najobilnije koristili i gotovo njegov sistem usvojili), pomenuti »Türkçe Sözlük«, prvo i drugo izdanje; Ali Seydi, Resimli Yeni Türkçe Lugat, Istanbul 1930; S. Muhtar Alus, Türkçe-Fransızca Yeni Lugat, 2 izd. Istanbul 1942; Kelekijanov tursko-francuski i S. Sami

Frašerijev turski rečnik, kao i Voennyj turecko-russkij slovar' od Bočkarova, 2 izd. Moskva 1940. Interesantno je i pomalo problematično zašto sastavljači nisu pomenuli nijedan od dosada objavljenih bugarsko-turskih ili tursko-bugarskih rečnika, pa ni onaj D'gd'gova koji su svakako imali pri ruci i za koji se ne može reći da je slab ili u rečima oskudan, jer sadrži oko 30.000 reči i izraza.

Kao zaključak mogli bismo reći sledeće: solidan rečnik sa oko 40.000 reči i izraza a sa vrlo malo frazeologije, dobar za nove tekstove, a malo koristan za osmanske. Kako bilo, on će dobro doći svima onim Bugarima koji se bave turskim jezikom bilo naučno bilo praktično, a naročito će koristiti turskoj manjini u Bugarskoj. On može dobro da posluži i svima onima koji znaju bugarski a bave se turskim jezikom. Ujedno nam se nameće jedno pitanje: nije li vreme da se i kod nas nešto preduzme da bi ugledao svetla jedan ovakav rečnik, za kojim vape ne samo oni koji se direktno ili indirektno bave turskim jezikom, nego i šira publika.

H. Kalešić

Sultanische Urkunden zur Geschichte der osmanischen Wirtschaft und Staatsverwaltung am Ausgang der Herrschaft Mehmeds II., des Eroberers — I. Teil: Das Qânûn-nâme-i sultânî ber müdšeb-i örf-i osmânî (Handschrift ancien fonds turc 39 der Bibliothèque Nationale zu Paris), eingeleitet und herausgegeben von Franz Babinger — München 1956 (Südosteuropäische Arbeiten 49).

Kânûn-nâme-i sultânî ber müdšeb-i örf-i osmânî — II. Mehmed ve II. Bayezid devirlerine ait yasakname ve kanunnameler — Metni bir Giriş ve 38 tıpkıbasımlla yayınlayan, Dr. Robert Anhegger — Dr. Halil İnalçık, — Ankara 1956 (Türk Tarih Kurumu yayınlarından XI. seri — № 5).

Govoreći o rukopisu koji je u gore citiranim publikacijama objavljen, prof. Babinger se setio stare latinske poslovice po kojoj knjige imaju svoju sudbinu. Turski rukopis Pariške biblioteke ancien fonds turc 39 imao je zbilja, dosta čudnu sudbinu, pa je i sada izdan dvaputa u toku jedne godine. Prof. F. Babinger izdao je taj rukopis fotokopijom na 306 strana (rukopis ima 150 lista) i tome je još dodao 9 strana predgovora. Babinger najavljuje da će druga sveska sadržati prevode tih objavljenih sultan-skih zapovesti, odnosno da će neke od njih biti saopštene u izvodu na nemačkom. Posao oko tih prevoda preuzeo je na sebe prof. H. J. Kishling.

D-r R. Anhegger i prof. H. İnalçık izdali su rukopis Pariške biblioteke u transkripciji latinskom (85 strana) sa primedbama u kojima su

ukazali na osobenosti rukopisa u pisanju nekih reči, dali objašnjenja termina i podatke o ličnostima, služeći se objavljenim i neobjavljenim izvorima. Oni su ukazali na paralelne tekstove kod nekih zapovesti čiji prepisi postoje i u nekim carigradskim rukopisima (Topkapı Sarayı Müzesi — Reyvan Köşkü № 1935 i 1936). Oni su još dali 17 strana uvoda, 9 strana indeksa i 38 tabli sa faksimilima (preko 150 odabranih strana rukopisa).

Pariški rukopis ancien fonds turc 39 je zbilja izvor od velike vrednosti za ekonomsku istoriju Turske u drugoj polovini XV veka. On sadrži 59 prepisa sultanskih zapovesti iz vremena sultana Mehmeda Osvajača i prvih godina vladave sultana Bajezida II. Te zapovesti donose odredbe i zabrane koje se tiču prometa zlata i srebra i njihove proizvodnje, odnosa u rudnicima, transporta novca i kovnica novca. Rukopis dalje sadrži odredbe o postupku sa upražnjenim timarima, odbeglim robovima, odredbe o proizvodnji i prodaji soli, odredbe o carinama i skupljačima poreza, uputstva poreskim i carinskim nadzornicima, kao i uputstva za gopis stoke i naplatu ovčarine i tome slične odredbe, odnosno zabrane. Te sultanske zapovesti i zabrane iz XV veka, koje su izdavane radi osiguranja sultanskih prihoda i monopola, neko je kasnije skupio, prepisao u jednu zbirku i nazvao tu zbirku kanunnamom. Pri prepisivanju kod većine zapovesti izostavljeni su datumi; samo par zapovesti u toj zbirci ima naveden datum.

U toj zbirci ima dokumenata koji se odnose na naše krajeve pod turskom vlašću. Zapovesti br. 3, 4, 5 i 6¹ odnose se na rudnik Novo Brdo, br. 7 na rudnike u »Lazavoj zemlji« (Laz ilinde) Srebrenicu, Sas i Rudnik, br. 8 samo na Srebrenicu, a br. 9 na rudnike Planinu i Zanjlaninu. Datirana zapovest (iz 1475 god.) br. 10 govori o rudniku Krabovu i po sadržini je slična ostalim zapovestima koje se odnose na rudnike, samo što se u ovoj zapovesti izričito zabranjuje da Dubrovčani izvoze srebro, odnosno naređuje se da se kod putnika za Dubrovnik pretražuju tovari, pa ako se nađe srebro da se zapleni i pošlje u kovnicu, a putnik da se zarobi. U ovoj zapovesti se naređuje da se i od drugih putnika oduzme srebro. U drugim zapovestima se takođe naređuje da se pretražuju tovari putnika i da se srebro i stare akče oduzmu, ako se nađu kod putnika, a putnik da se kazni, ali se u ranijim zapovestima ne spominju izričito putnici za Dubrovnik. U tim zapovestima se naređuje da se amil i njegovi ljudi u rudniku pobrinu da se osigura dovoljna proizvodnja u rudnicima,

¹ Brojevi zapovesti su uvedeni po izdanju Anhegera i Inaldžika.

odnosno da se osigura dostavljanje ruda carskim kovnicama u dovoljnoj količini. Naređuje se popovima, knezovima »urbarima« i rudarima da se pokoravaju amilu. Zabranjuje se odmor od dva dana u sedmiči, odnosno održavanje »zbora« (izbor), koji pada u subotu po saskom običaju. Zapovesti takođe zabranjuju da se neko sa strane meša u poslovanje rudnika mimo amila, ali naređuje da nadležni sandžakbezi, kadije i subaše budu na pomoći amilima u rudnicima. Kovnica u Novom Brdu spominje se još u dve zapovesti (br. 15 i 16). Zapovest br. 24 odnosi se na prodaju soli, a upućena je na vilajete: Sjenicu, Jeleč, »Vukovu zemlju«, Prizren i neke vilajete u Makedoniji. Poslednji dokument u zbirci (br. 59) jest kratka zapovest od 26 juna 1482 koja se odnosi na amila na pristaništima Vidima i Smedereva. Neka mesta sa naše teritorije se spominju još u dve zapovesti (br. 47 i 49).

Babingerovo izdanje je prosta fotokopija. Ne može se oceniti do kraja ovakav način izdavanja u ovom slučaju, jer se pri saopštenju prevoda mogu dati neki elementi recenzije teksta i potrebna objašnjenja uz tekst, a drugi deo knjige nije još izašao. Iako ovakvim postupkom zasada nije dato pravo izdanje, jer nije izvršena recenzija rukopisa, ipak Babingerovo izdanje ima izvesne vrednosti, jer Anheger i Inaldžik nisu dali transkripciju arapskim slovima, a nisu dali ni faksimile svih listova rukopisa. U Babingerovom izdanju, međutim, nije izvršeno ni sređivanje listova, nego je ostavljen raspored kao u rukopisu. Babinger je ukazao da se između str. 172 i 173 tekst prekida, ali nije primetio da se tekst prekida i ranije, između str. 70 i 71, kao i između str. 176 i 177. Naslov na str. 175 (Bu dahi mevkûfât şüretidür) pokazuje jasno gde treba da dođe tekst sa str. 173—176. Taj deo treba da dođe između str. 70 i 71, odnosno da bude str. 71—74, a sadašnja str. 71 treba da bude 75. Babinger se poziva na to da je rābita (custos paginae) ispravna na str. 172, pa je stoga ostavio isti med listova kao u rukopisu. Kako je do toga došlo da je rābita ispravna na tom mestu i na drugim mestima gde se prekida tekst, ne znam, ali se rukopis relativno lako može srediti po sadržini. Međutim, između str. 172 (odnosno 176 — kako bi trebalo da bude kad se sredi) i str. 177 ostaje prekid teksta, pa tu verovatno nedostaje jedan ili više listova. Kako Babinger nije opazio da su strane izmešane, naveo je svega 56 naslova (str. VIII—IX) umesto 59 koliko ih u rukopisu ima. On je, osim toga, dao naslove u slobodnom prevodu, koji ponekad sasvim odstupa od originalnog na-

slova.² Treba takođe istaći da nije smelo ući u predgovor Babingerova izdanja tvrđenje da je turskim naučnicima ova zbirka bila izmakla potpuno iz vida.³

Najveća zamerka koja se može staviti izdanju Anhegera i Inaldžika jest to što nije saopšteno arapskim slovima. Izdavači su pokušali nadoknaditi taj nedostatak naročitim znakovima, uzetim iz uobičajene transkripcije arapskog pisma, da bi dali karakteristike pisma. Oni su radiji uopšte vrlo pažljivo, pa su takođe središnji pažljivo izmešane listove rukopisa. Ali tvrduju u predgovoru (str. VII) da su u rukopisu očuvani baš svi listovi neće biti tačna. Tamo gde su inače u rukopisu ušli listovi 36a—37b, između lista 88b i 89a postoji prekid teksta (str. 51), pa tu verovatno — kako sam to već ranije istakao — nedostaje jedan ili više listova. Od velike su vrednosti objašnjenja koja su dali izdavači uz tekst. Ali ponegde, naročito kod imena mesta, ima sitnih pogrešaka. Tako se u primedbi 15 na str. 11 rudnik Sas kod Srebreznice »u Lazovoj zemlji« dovodi u vezu sa selom Sasi na Osogovi planini u blizini Krateva. Izdavači, na primer, isto tako ne znaju gde je Demirci Bazar i ništa tačno gde je Altun ili »zemlja Altun« koja se u našim srednjovekovnim poveljama zove Altin. Objašnjenje reči iler-can, ilcan, elcan, koja se u defterima sreća kao ایلجان, nije sasvim jasno (str. 7—8, prim. 19).

Nagred navedene sitne primedbe, koje se mogu pažljivim pregledom možda i nešto do-

² Na primer, naslov »Rumilünün mevkûfâtı ve yuvası ve kaçkunu« »preveden je »Verordnung über Vaqf- und Pachtverhältnisse in Rumelien«.

³ Kao što se vidi iz predgovora u Anhegerovu i Inaldžikovu izdanju (str. V) Anheger je objavio neke zapovesti iz te zbirke 1947, Inaldžik je upotrebio podatke iz te zbirke 1951, O. L. Barkan 1952. H. Inaldžik mi je govorio još 1952 ili 1953 da on i Anheger spremaju jednu kanun-namu iz vremena Mehmeda Osvajača koja sadrži zakone za rudnike. Na to saopštenje sam mislio kad sam napisao u svom referatu na kongresu u Rimu 1955 godine da mi je usmeno saopšteno da postoji kanun-nama za rudnike iz vremena Mehmeda Osvajača (Godišnjak Ist. dr. BiH VII, 13, prim. 30). Istina, ove zapovesti ne daju kanun-namu za rudnike onakvu kakvu sam ja zamišljao, ali to u ovom slučaju nije od važnosti. Prof. Babinger je dobio prve snimke iz te zbirke 1955 godine, pa se tek onda zainteresovao za čitav rukopis (vidi: str. VI i VII u predgovoru za njegovo izdanje).

puniti,⁴ ne umanjuju mnogo vrednost Anhegerova i Inaldžikova izdanja koje je rađeno dosta pažljivo i sa solidnim znanjem.

B. Đurđev

Dr. Ibrahim Emin Sevaribî, Al-Qawâ'idü'l-asâsiyya li dirâsati'l-fârisiyya — drugo prošireno, popravljeno i vokalizirano izdanje, XIV, 312 strana, Kairo 1949.

Pisac je još 1943 g. prvi put izdao ovaj svoj udžbenik perzijskog jezika za Arape pa je sada priredio drugo izdanje koje je znatno prošireno i dotjerano. Glavne razlike između prvog i drugog izdanja, kako ističe sam pisac u predgovoru, jesu u ovom: 1) što su svi tekstovi u ovom izdanju na kritičnim mjestima vokalizirani a to pretstavlja znatno olakšanje i povećava svrsishodnost ovog udžbenika; 2) u ovom izdanju pisac je dodao neke glave koje pomažu da učenik lakše shvati neka teža pitanja. Tako na primjer peti otsjek I poglavlja o riječima svakodnevnog života; jedanaesti otsjek VI poglavlja o pomoćnim glagolima; dvanaesti otsjek VI poglavlja koji sadrži abecedni spisak najčešćih perzijskih infinitiva; petnaesti otsjek VIII poglavlja koji sadrži abecednu listu perzijskih riječi i izraza (tehničkih) koji su u novijem jeziku zamijenili arabizme, itd.

Osim toga pisac je u ovom izdanju dodao niz izabranih tekstova iz starije i novije perzijske književnosti kao i njihov vokabular. Zbog svega toga djelo je u ovom izdanju ispalo dva puta veće od prvog.

Djelo je podijeljeno u deset poglavlja. U prvom poglavlju (str. 5—39) obraden je perzijski alfabet, ortografija i izgovor sa dosta primjera za vježbanje u čitanju. Na strani 8 i 9 nalaze se tabele koje prikazuju način pisanja slova na početku, u sredini i na kraju riječi kao i način kako se izgovaraju u perzijskom.

U drugom poglavlju (str. 39—69) obrađene su imenice, njihova deklinacija, funkcija u rečenici i genitivnoj vezi. Tu su vrlo jasno prikazane složene imenice u svim mogućim kombinacijama.

Treće poglavlje (str. 71—86) posvećeno je samostalnim i spojenim ličnim zamjenicama (njihovoj promjeni i funkciji u vezi s imenicom i glagolom), povratnoj zamjenici »hud« (i složenicama obrazovanim pomoću te zamjenice), odnosno i upitnim zamjenicama s posebnim osvrtom na upotrebu zamjenica »ki« i »či« u slučajevima

⁴ Anheger i Inaldžik ponešto i slobodnije prenose nego što bi se smelo u jednom strogo naučno shvaćenom izdanju. Tako na primer, u rukopisu stoji naslov: سیرؤذده اولان در کتابة ذك (dativ bez pravilnog turskog zarafeta), a izdavači prenose: Sirozda olan darabhanün emini hükmü [sureti] (str. 17). Ovdje može to biti i štamparska pogreška koja nije zapažena.

izvan njihove odnosne i upitne funkcije, te pokaznim zamjenicama i njihovoj ulozi u obrazovanju nekih vremenskih priloga.

U četvrtom poglavlju (str. 87—97) obrađen je pridjev u jednostavnom i složenom obliku, pa su na strani 93 i 94 iznesene, vrlo zorno, sve kombinacije složenih pridjeva.

Peto poglavlje (str. 97—111) posvećeno je brojevima. Na kraju toga poglavlja dati su termini za četiri osnovne računске radnje.

U šestom poglavlju (str. 112—193) obrađen je glagol. Tu je pisac naročitu pažnju posvetio fonetskim promjenama kod jakih glagola koje se javljaju prilikom obrazovanja onih glagolskih vremena koja se tvore od prezentske osnove, te nabrojao sve glagole koji se javljaju u dva oblika. Na 151 strani se nalaze dvije pregledne tabele koje prikazuju glagolske oblike koji se tvore od perfektske osnove kao i one koji se obrazuju od prezentske osnove, te način na koji se obrazuju. Na strani 152—160 prikazani su složeni infinitivi. Od str. 160—168 su tabele konjugacije nekih pomoćnih glagola u svim vremenima, a na str. 169—192 nalazi se abecedni spisak infinitiva najčešćih perziskih glagola (oko 140 inf.) zajedno sa prezentskom osnovom i značenjem. To omogućuje da se lako nađe prezentska osnova glagola i data je mnemotehnička olakšica da bi se naučili svi ti najčešći glagoli i njihove prezentske osnove.

Sedmo poglavlje (str. 193—221) odnosi se na čestice (prijedloge, veze, uzvike, prefikse i sufikse). Pisac navodi dovoljno primjera i rečenica da se mogu vidjeti sva značenja čestica i afiksa te njihova upotreba u raznim značenjima. Str. 207—220 posvećene su sufiksima (43 suf.) koje je pisac razdijelio u šest grupa (prema njihovoj funkciji odnosno značenju riječi kojim se dodaju i na čije značenje utiču). Posebno su obrađeni oni sufiksi koji se sastoje samo od jednog suglasnika (ima ih osam) a koji mogu da utiču na značenje riječi vrlo različito.

U osmom poglavlju (str. 223—243) dati su dodaci o kalendaru, danima i godišnjim dobima primjeri za analizu perziskih tekstova, perziske poslovice i novi stručni izrazi (abecednim redom).

U devetom poglavlju (str. 245—297) su izabrani perziski tekstovi: priče, tekstovi iz novina i časopisa, pjesme perziskih klasika (Rumije, Džamije, Rudekije, Firdevsije, Enveriye, Hajjama i dr.).

Deseto poglavlje (str. 297—309) pretstavlja vokabular riječi koje se nalaze u navedenim tekstovima.

Ovo djelo, kako se vidi već iz samog naslova, namijenjeno je da bude udžbenik perziskog jezika za Arabe, ali ono u istu svrhu može dobro da posluži svima koji znaju arapski. Zbog

takve namjene djela u njemu nisu obrađeni arapski elementi u perziskom jeziku. Izuzimajući tu materiju ovo djelo pretstavlja cjelovit udžbenik perziskog jezika. Tu je obrađena ne samo morfologija nego i sintaksa, a sve to obrađeno je primjerima i tekstovima za uvježbavanje obrađenog gradiva.

Djelo je pisano jasnim i lakim stilom tako da se njime mogu lako da komiste naši daci i studenti orijentalistike.

Na kraju možemo reći da je ovaj udžbenik uspio u svakom pogledu. Možda je samo trebalo posvetiti još više pažnje fonetici. Pisac je perziske glasove koji postoje u arapskom jeziku upoređivao prema arapskom izgovoru; one glasove kojih nema u arapskom upoređivao je prema engleskom ili francuskom izgovoru. Razumije se da i izgovor istog glasa može da bude u različitim položajima različit, što je ovdje dovoljno objašnjeno. Međutim, bilo bi korisno da je bar u prvom poglavlju, gdje daje dosta primjera za vježbanje u izgovoru, transkribirao riječi. Istina, neka kritična mjesta su vokalizirana, ali transkripcija bi mnogo bolje pomogla početniku u pravilnom izgovoru, a ukazala bi i na slučajeve gdje se može vokalizirati sa dva različita vokala. Na taj način bi se lakše shvatio način izgovora mnogih riječi a ispravile bi se i mnoge štamparske greške koje nisu na kraju knjige otštampane. Detaljnija obrada perziske fonetike, opširnija uputstva o izgovoru riječi i eventualna transkripcija (bar u najpotrebnijim slučajevima) olakšali bi savladavanje pravilnijeg izgovora perziskih riječi. Pisac je to mogao lako izvesti jer je lično boravio među Perzijancima, čuo i naučio živu riječ perziskog jezika kako narodnu tako i književnu.

S. Trako

Ludgi Heilmann, *Camito-semítico e indo-europeo*, Teorie e orientamenti (Università degli studi di Bologna, Facoltà di lettere e filosofia, Studi e ricerche II) Bologna 1949, str. 85.

Na osnovu vrlo obimne stručne literature (navedene na str. 7—19) pisac je dao u osnovnim crtama pregled razvoja raznih teorija koje govore bilo u korist bilo protiv dovođenja u genealošku vezu hamitsko-semitske s jedne i indoevropske jezične grupe s druge strane. Ta razmatranja zgodno su povezana i uključena u opći razvoj lingvističke nauke počev tamo s početkom 19 vijeka kada su se javili prvi pokušaji upoređivanja ovih dviju jezičnih grupa. U svakom slučaju, kako ističe autor, ovakve komparacije bile su i biće od koristi za razvoj ove nauke uopće, ali do nekog definitivnog zaključka o genealoškoj srodnosti hamito-semitskih i indo-

evropskih jezika nije se moglo doći i pored izvjesnih slaganja u njihovom fonetizmu, dodirnih tačaka u morfološkoj strukturi i upotrebi nekih morfema te mnogobrojnih izgovora i dr., a što sve može svjedočiti o dodirima tih grupa i jezičnom miješanju te međusobnim pozajmicama nekada u veoma dalekoj prošlosti njihova života.

T. Muftić

Henri Fleisch, *Introduction à l'étude des langues sémitiques*, *Eléments de bibliographie* (Initiation à l'islam, Collection publiée par l'Institut des Etudes Islamiques de l'Université de Paris, IV, Librairie d'Amérique et d'Orient, Adrien-Maisonneuve), Paris 1947, 148 str. i 1 karta.

Ovo prvenstveno bibliografsko djelo daje kritički pregled najvažnije literature na polju proučavanja semitskih jezika. Kako sam autor ističe, djelo nije iscrpno kao što je napr. djelo Louisa H. Graya, *Introduction to semitic comparative linguistics*, New York 1954, koje sadrži skoro sva važnija djela objavljena počev od 1875 iz oblasti semitistike, ali ono i pored te bibliografske iscrpnosti slabo pomaže komparativne studije u ovom području zbog naročitih autorovih shvaćanja.

Fleisch u uvodu polazi od razvoja komparativne lingvistike uopće, pa prelazi na kritički pregled djela opće naravi u vezi sa semitskim jezicima. Zatim govori o imenu »semitski«, daje gotom podjelu tih jezika, njihove zajedničke karakteristike, a na kraju uvoda opširnije govori o prvobitnom boravištu Semita. Spomenuvši samo nekoliko najvažnijih djela iz oblasti komparativne semitistike Fleisch daje zatim u pet poglavlja pregled najvažnije literature o pojedinim grupama i jezicima govoreći ujedno i o pismu, osobitostima pojedinih jezika, njihovim dijalektima, njihovoj književnosti i njihovu proučavanju spominjući po potrebi i govore poznate samo sa natpisa (kao što su napr. lihamski, temüdski i safaitski u sjeveroarapskoj grupi).

Svojim kritičkim izborom literature i njenom obradom rad će pomoći svima onima koji žele da se snađu u njoj, odaberu što je najkorisnije da bi se sa sigurnošću mogli udubiti u studij bilo kojeg jezika semitske grupe.

T. Muftić

G. Johannes Botterweck, *Der Triliterismus im Semitischen* (Bonner Bibliche Beiträge), Peter Hanstein Verlag, Bonn 1952, str. 76.

Davši najprije pregled raznih teorija za i protiv triliterizma u semitskim jezicima, autor prihvaća pretpostavku prvobitnog biliterizma

(tj. postojanja stvarnih korjenova od po dva radikala) u prethistoriskom periodu razvoja semitskih jezika još u doba hamitsko-semitske jezične zajednice, pa to pokazuje na morfološkom i semantičkom razvoju dvokonzonantskih korijena gl, kl, kl u trokonzonantske izvedene osnove. Taj razvitak pokazan je najprije kod tzv. slabih osnova (u arapskom bi to bile one poznate pod nazivima eġweġ, nāqis i mudā'af), zatim u vezi s reduplikacijom tih korijena, a najzad su obrađeni načini obrazovanja trilitera pomoću tzv. »korijenskih formanata« s, h, ' , n, m, t. Pri tumačenju razvoja značenja autor je pošao od pretpostavke da su dotični korijeni prvobitno označavali određene glasovne predodžbe. Postavlja se pitanje da li bi se takav postupak smio uopćiti i primjenjivati pri tumačenju semantičkog razvoja i ostalih korijena semitskih jezika! U vezi s tim razvojem autor je pokušao da ukaže na izvjesnu uzročnu vezu između određenih značenja na jednoj strani te zvučnosti, bezvučnosti i emfatičnosti određenih konzonanta u obrađivanim korijenima s druge strane. Za potvrdu ovome dodati su i primjeri izvedenih riječi iz korijena br i gr. Rad se završava kratkim pregledom postignutih rezultata i apšiskom upotrebljene literature.

Ovaj rad predstavlja doprinos u prvom redu uporednoj semantici semitskih jezika, a dao je ujedno i potkrepu teoriji o razvoju trokonzonantskih osnova (bar djelomično) iz primarnih dvokonzonantskih korijena koji su vjerovatno imali realnu egzistenciju u doba hamitsko-semitske jezične zajednice.

T. Muftić

Chaim Rabin, *Ancient West-Arabian*, Taylor's Foreign Press, London 1951, str. XIV, 226 sa 20 karata.

Ovaj rad se bavi zapadno-arapskim dijalektima iz predislamskog perioda koji su se govorili uglavnom u Hidžazu i Jemenu i tvorili s obzirom na izvjesne svoje zajedničke crte jednu zasebnu grupu nasuprot grupi u Nedždu i istočnoj Arabiji, a bili su u neku ruku veza između sjeverozapadne i jugozapadne semitske jezične grupe. U Nedždu kao centralnoj oblasti Arapskog poluotoka dolazilo je do miješanja zapadnih i istočnih govora, pa je upravo tu, po Rabinovu mišljenju, vjerovatno i došlo do grocvata stare arapske poezije i stvaranja klasičnog arapskog jezika sa osnovom koju čine istočni dijalekti, a s izvjesnim osobinama zapadne grupe.

Pitanjem arapskog jezika i njegovih dijalekata iz ovog ranog perioda bavili su se i drugi istraživači, ali se u ovom radu pošlo novim putem, naime problemu se prišlo po metodama jezične geografije. Autor je prikupio mnoštvo

razbacanih podataka o tim dijalektima kod arapskih pisaca, a naročito kod njihovih leksikografa. Ti podaci nešto su potpuniji za područje Jemena, Temim plemena, a naročito za govore u Hidžazu kojima je i posvećen najveći dio ovoga rada. Za ostala područja nema takoreći nikakvih podataka, a i ono što se zna o onim naprijed spomenutim govorima ipak je jako oskudno i sve pod utjecajem i gledano kroz prizmu klasičnog arapskog jezika. Pored svega toga autor je pokušao da osvijetli izvjesne karakteristične osobine zapadnih dijalekata prikazavši kod mnogih osobina njihovu geografsku rasprostranjenost na onih 20 priloženih karta i ukazavši na taj način na međusobnu povezanost tih govora kao i na izvjesne njihove zajedničke crte sa nekim drugim semitskim jezicima na sjeveru i na jugu od njih.

S obzirom na oskudnost naših obavještenja o ovom periodu razvoja arapskog jezika, naše znanje o dijalektima, a naročito onim iz toga davnog doba, može biti samo fragmentarno, pa je i ovaj rad mogao dati samo djelimičnu sliku o njima, ali je upotrebljenim metodom rada ukazao na mogućnost boljeg osvjetljavanja toga problema kao i na korisnost njegove primjene i na drugim područjima proučavanja arapskog jezika uopće, a naravno i drugih semitskih jezika bilo u vezi s njim ili inače.

T. Muftić

Johann Fück, *Arabiya, Untersuchungen zur arabischen Sprach- und Stilgeschichte* (Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse, Band 45, Heft 1, Akademie-Verlag) Berlin 1950, str. 148.

Iako autor daje pregled razvoja književnog arapskog jezika i njegovih stilskih osobenosti od njegovih prvih početaka pa do danas, on se uglavnom zadržao na prva četiri stoljeća njegova razvitka (što je obradeno u dvanaest prvih poglavlja) dakle do vremena kada je klasični jezik prestao da se upotrebljava u živom govoru. XIII poglavlje posvećeno je pitanju arapskog jezika i stila u doba Selđžuka, a u XIV (posljednjem) dat je sasvim kratak pogled na noviji period njegova razvoja i izgleda za budućnost. Na kraju je dodatak o semantičkom razvoju korijena lhn (128—195), zatim slijedi literatura (136—140) i registri.

Na osnovu obimne literature iz oblasti jezika, književnosti, historije i sl., a naročito djela arapskih savremenika iz pojedinih perioda, autor je mnogobrojnim primjerima osvijetlio postepene promjene kojima je bio izložen arapski jezik kao odraz političkih i društvenih prilika i uopće cjelokupnog kulturnog života u arapskim

zemljama počev od 7 vijeka naše ere tj. od vremena kada je arapski klasični jezik u Kur'anu dobio jedan od svojih temeljnih spomenika pored postojeće staroarapske poezije. Prateći dalji razvoj arapskog jezika, autor ističe stvaranje tokom prvog stoljeća po Hidžri jednog »opće-arapskog beduinskog jezika« u vezi s osvajanjem i stvaranjem novih gradova u kojima se naseljavaju pripadnici raznih arapskih plemena stvorivši tako vremenom jezik koji je bio još jedan od temelja arapskog književnog jezika. Na drugoj strani u gradovima, a i inače, postepeno se javljaju razlike u govornom jeziku usljed čega kasnije nastaju iz njega današnji arapski dijalekti čije je stvaranje pomagao i dodir s drugim narodima, njihovo arabiziranje i islamizacija. Između ta dva oblika jezika najme književnog na jednoj i govornog na drugoj strani javi vremenom biva sve veći i veći. Već u prvim stoljećima po hidžri književni je jezik u gramatičkom pogledu bio već skoro potpuno normiran, a javljanjem arapskog jezičnog purizma razvoj mu je bio u izvjesnom pogledu zastavljen, a pogotovu kada se on tokom trećeg stoljeća po hidžri postepeno gubi iz žive upotrebe. Ostaviši i dalje kao zajednički književni jezik svih Arapa (a služivši kao takav i mnogim pripadnicima drugih islamskih naroda i inače) on ipak doživljava kasnije izvjestan razvoj (npr. na području leksičkom i semantičkom), ali se autor samo kratko osvrnuo na to razdoblje. Rad na ispitivanju toga razvoja kroz nekoliko vijekova zahtijevaće mnogo i mnogo vremena i zajedničkog nastojanja isto kao i ispitivanje razvoja govornog arapskog jezika odnosno njegovih dijalekata što će se uzajamno dopunjavati i omogućiti da se jednom dobije mnogo jasnija slika historijskog razvitka arapskog jezika uopće, a ovo djelo svakako je jedan od prvih značajnih koraka na putu ostvarenja toga nastojanja.

T. Muftić

Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts* (Otto Harrassowitz), Leipzig 1955, str. 335.

Kako se u predgovoru napominje, u ovaj su rad ušla (sasvim neznatno izmijenjena) poglavlja 2—29 iz autorova djela »Die arabischen Studien in Europa von 12. bis in den Anfang des 19. Jahrhunderts (Izašlog 1944 god. u Beiträgen zur Arabistik, Semitistik und Islamwissenschaft)« sa dodatim uvodom i poglavljima 30—87. U ovom novom obliku djelo obuhvata radove do 1914 god. izuzev kad je trebalo preći tu granicu da bi se prikazao cjelokupan rad nekih autora. Radovi živih orijentalista, kao ni onih umrlih, ali čiji je naučni rad počeo tek iza 1914 godine, nisu došli u obzir.

Razvoj proučavanja arapske filologije (i srodnih grana nauke) počev od prvog prijevoda Kur'ana ili zapravo njegove parafraze na latinskom jeziku (od strane Robertusa Kettenensisa) iz godine 1143 promatran je u sklopu kulturno-političkih zbivanja u Evropi (kao i van nje kada je to trebalo). Ozbiljnije studije na ovom području potaknute su naročito potrebama katoličke crkve u vezi s njenom misionarskom i unionističkom djelatnosti ili pak u vezi s biblijskom eksegezom. Kasnije, dodikom i vezama evropskih država sa islamskim, taj rad sve više služi i praktičnim svrhama. Tada tj. početkom XVII vijeka vodstvo je imala Holandija na području orijentalnih studija i održala ga za kojih 200 godina, a onda ga je bila preuzela Francuska, kako to ističe sam autor. I u drugim evropskim zemljama naravno se bio javio interes i za arabistiku koji je dobio poseban zamah u XIX stoljeću u sklopu ostalih disciplina orijentalne filologije.

Prateći razvoj proučavanja arapskog jezika, književnosti i srodnih područja, autor je pokušao da ga sistematski prikaže stvarajući izvjesne cjeline ponajviše na osnovu određenih vremenskih ostsjeka raspoređenih prema pojedinim zemljama obrazujući ponekad grupacije oko znamenitih učenjaka na ovom polju (kao npr. Silvestre de Sacy, August Fischer i dr.) ili u vezi s nekim pokretom (npr. racionalizmom ili historizmom) ili s obzirom na sadržinu radova (bibliografije, [utopisi]). Rad ipak uglavnom nosi biografski karakter, jer je autor nastojao da osvijetli u prvom redu cjelokupnu djelatnost pojedinih značajnih naučnika koji su manje-više doprinijeli razvoju arabistike u Evropi. Zbog te cjelovitosti u prikazivanju ličnosti vjerovatno je trpilo samo prikazivanje značaja njihovih radova iz ovog domena. Period u pitanju vrlo je dug, broj ličnosti koje su uopće došle u obzir vrlo je velik (kako se vidi iz registra ličnih imena na kraju knjige), pa se autor morao ograničiti na značajnije od njih, a možda bi bilo bolje da se ograničio pri tom isključivo na njihove radove koji su manje-više u direktnoj vezi sa obrađivanom temom. Bez obzira na to rad je dao sve ono najbitnije, pa i više od toga, o postepenom razvoju arabistike od pomoćnog studija u samostalnu naučnu disciplinu, pa se može samo poželjeti da bude produžen i za razdoblje od 1914 godine pa nadalje.

T. Muftić

Dr. Hans Wehr, *Der arabische Elativ* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse, Jahrgang 1952, № 7). Verlag der Akademie der Wissenschaften und der

Literatur in Mainz, In Kommission bei Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1953, str. 57 (567—621).

Govoreći o elativnim oblicima u arapskom književnom jeziku (a u prvom redu o obliku af'alu), autor najprije ističe osobitosti u njihovoj sintaktičkoj upotrebi koja se u mnogo čemu razlikuje od drugih sličnih oblika. Posebno se zadržao na upotrebi toga oblika u značenju intenzivnog, afektivno naglašenog pozitivta te u vezi s tim i na njihovoj upotrebi u adverzativnom smislu.

Posebno se (od trećeg ostsjeka) govori o historiskom razvoju kako samog oblika (tako i značenja) af'alu izvodeći ga iz starog uzvika ā u vezi s imenom iza njega čijim je stapanjem nastajao taj oblik. Kada se bila raširila upotreba toga oblika, on se mogao izvoditi od raznih korjenova i to ne samo od pridjeva i participa, kako se općenito misli, bez obzira dakle na to da li je takvim oblicima odgovarao neki određeni pozitiv ili nije.

Ovaj rad je bacio nešto više svjetla na ove posebne elativne oblike i njihove osobitosti u pogledu sintaktičkih odnosa, semantičkih svojstava i etimološkog razvoja.

T. Muftić

مجلة المجمع العلمي العربي, *Glasnik Arapske akademije nauka*, god. XXVIII, sv. 1—4, Damask 1953, str. 690

Ovaj časopis donosi mnoge važne priloge iz oblasti arapske filologije, književnosti, istorije Arapa i islamistike. Radovi su pisani isključivo na arapskom jeziku a saradnici su ne samo Arapi nego i razni evropski orientalisti. Velik dio časopisa ispunjavaju kritike i prikazi djela iz područja arabistike i islamistike. Časopis je okupio znatan broj saradnika pa se po vrijednosti i raznovrsnosti naučnih radova, urednošću izlaženja i opremi može mjeriti s najuglednijim evropskim naučnim publikacijama iz orientalistike. Izlazi od 1921 godine i to tromjesečno.

U ovom godištu nalaze se ovi radovi:

سفر خالد بن الوليد من العراق, Tahā el-Hāšimī,

إلى الشام (sv. I, 45—60; sv. II, 228—241), opisuje vojni pohod vojskovođe Hālidā ibn Welīda iz Iraka u Siriju u rebiu II—13 H. (juni 634). Autor na osnovu istoriskih izvora prikazuje taj pohod Hālidā ibn Welīda preko bezvodne pustinje kao »munjeviti rat« onog vremena, čime je omogućio pobjedu arapskog oružja nad Vizantinčima i osvojenje Damaska.

تاريخ علم الفلك في العراق و, Abbās el-'Azāwī, علاقاته بالافتار الإسلامية و العربية (I, 79—95; II, 257—

269; III, 420—442) pruža interesantne istoriske podatke o razvoju astronomije u Iraku i drugim islamskim i arapskim zemljama u vremenu od 1358—1917 g. Autor ovdje daje biografije poznatih astronoma u pojedinim zemljama i razdobljima navodeći njihove naučne radove.

Iz islamistike vrijedan je posebne pažnje rad Muhammeda Humeidullaha pod naslovom

أقدم تأليف في الحديث النبوي (I, 96—116; II 270—281; III, 443—467) o najstarijoj rukopisnoj zbirci hadisa (islamske tradicije) od koje su se sačuvali rukopisi u bibliotekama Damaska i Berlina. Autor donosi 138 hadisa koje je u ovu zbirku zabrao Hemmam ibn Munebbih učenik Ebu Hureireta, upoređuje manuskripte i donosi faksimile posljednje stranice oba rukopisa. Ovamo spada i rad Ne'jm el-Himsija, تاريخ فكرة اعجاز القرآن (I, 61—78; II, 241—256) započeo u prošlom godištu o stilu Kurana u kojem se citiraju mišljenja poznatih komentatora.

Dr. Sāmi Dehhān, الخرائن العامة في استنبول (II, 187—215) objavljuje svoj izvještaj o carigradskim bibliotekama i njihovim rukopisima. Prema tome izvještaju u 15 carigradskih biblioteka ima oko 120.000 rukopisa. Autor poimence nabroja te biblioteke i broj rukopisa u njima. Topkapu saray ima 17.000 rukopisa, biblioteka Aja Sofija 5.000 većinom autografa, Nuri Osmanija 5.000, Bajazit 8.000, Univerzitetska biblioteka Istanbula 17.000, Sulejmanija 31.000, Fatih 6.000, Milliyet 10.000 i nekoliko manjih s 2.000 do 5.000 rukopisa. Većina ih je na turskom, a ostali su na arapskom i perzijskom jeziku iz područja jezika, književnosti, islamistike, istorije, medicine i dr. Dr. S. Dehhān daje tri tabele iz kojih se vidi naziv i broj biblioteka u koje su danas skoncentrisani rukopisi iz 41 biblioteke koje su bile većinom privatne, zatim donosi imena svih tih biblioteka a posebno biblioteke koje imaju štampane kataloge. Iz tabela se vidi da su te biblioteke osnovane većinom u XVIII i XIX vijeku osim biblioteke Esmihan koja je osnovana 909/1503—4 g. Katalozi su štampani 1883—95 godine na turskom jeziku s malo podataka o rukopisima. Autor prigovara što djela u katalogu nisu klasificirana po jezicima i strukama, što nemaju dovoljan broj tačnih i potpunijih podataka koji bi dali tačan uvid u pojedina djela. I pored tih nedostataka ti katalozi služe i danas kao glavno pomoćno sredstvo za rad u bibliotekama i kao osnova za izradu novih modernih kataloga i kartoteke. Autor naročito ističe da su ovi katalozi dali mnogo podataka orijentalisti. Carlu Brockelmanu za njegovo djelo o istoriji arapske književnosti, i spominje još O. Reschera, Josepha

Schachta i Muzaffera Gokmena čijim se radovima o carigradskim rukopisima, pored navedenih kataloga, služio autor pri sastavljanju ovog izvještaja. Profesor Ahmed Ateş direktor Orijentalnog instituta pri Filozofskom fakultetu u Carigradu je poznat naučni radnik koji se bavi objavljivanjem i stručnom obradom starih nepoznatih rukopisa.

Radovi iz područja arapske filologije:

أوضاع لغوية، 'Abdu-l-Qādir el-Magribi, (I, 28—33) iznosi svoja zapažanja o nekim jezičnim pojavama u vojsci i govoru vojnika, zatim u radu بعض اسرار اللغة العربية (II, 181—186) konstatuje nekoliko jezičnih morfoloških pojava u živom arapskom jeziku za koje traži da se unesu u savremene rječnike. Isti pisac u radu كلمة السرمرامساً للطنائر (III, 330—354) raspravlja o porijeklu riječi »semerner« (ime ptice), a u radu من الأدب القديم في الصميم (IV, 515—535) tumači nepoznate riječi klasičnog arapskog jezika u rimovanoj prozi prema tumačenju Zimahšerija. Dr. Gemil Šalībā, تعريب الاصطلاحات العلمية (I, 18—27) razmatra upotrebu i provođenje stranih naučnih termina u arapskom jeziku. 'Abdu-l-Fettāh el-Ga'de (III, 366—370) preporučuje da se usvoji riječ مسار kao naziv za polazište saobraćajnih motornih vozila kao što je riječ مطار usvojena kao naziv za aerodrom. Interesantan je rad Mermengī ed-Dumenkija فضل (IV, 542—551) koji na riječima: عمل اذن ارض dokazuje svoju raniju tezu da su korijeni riječi u arapskom jeziku dvokonsonantni (ثنائي). O ovoj svojoj »dvokonsonantnoj tezi« autor često piše u ovom časopisu. Manji radovi raznolikog sadržaja: Muhammed Kurd, إبراهيم اليازجي (I, 3—17) biografija književnika Ibrahim Vazijija iz Bejruta (1847—1906) i محمد عبده (II, 161—180) biografija šejh Muhammeda Abduhu. Georg Leyan, ألتندي هي امريكا (I, 34—44) daje kraću raspravu o Atlantidi kao dijelu Američkog kontinenta, a Muhammed Behget el-Beitar, شيخ الاسلام ابن تيمية (I, 117—126; III, 403—419) biografija Ibn Teimija; Salāhu-d-din el-Mungīd, أسماء مؤلفات ابن تيمية (III, 371—395) spisak naučnih radova Ibn Teimija prema rukopisu njegova učenika Qayyim el-Gewzija. Mungīd tvrdi

da je to najstariji spisak radova Ibn Teimija. Iz njega se vidi da je Ibn Teimija napisao 341 rad iz raznih grana islamistike. Dr. Muhammed Yūsuf (II, 216—227) stavlja primjedbe na stihove iz djela *الاشياء والطائر للالدين*. Suleimān Zāhir (III, 355—365; IV, 559—574) daje primjedbe na djelo gramatičara 'Asme'ija *الاشتقاق* čija je biografija donesena u 23 godištu ovog časopisa. Hasan Husnī 'Abdu-l-Wehhāb, *الثقافة في تونس* (IV, 534—541) daje kratak pregled kulturnog napretka u Tunisu od pojave islama u tim krajevima do danas. 'Adil Ebu-n-Nasr, *من آثار العرب الزراعية في الأندلس* (IV, 552—558) iznosi podatke o naučnom radu španskih Arapa u oblasti poljoprivrede i nabraja učenjake koji su poznati po svojim naučnim djelima iz te oblasti. Hamdu-l-Gāsir (III, 396—402; IV, 592—599) daje primjedbe na djelo *اسماء جبال تامة و اعتزال المباحث* 'Abdu-l-Ganī ed-Dekr, (IV, 576—591) upoznaje čitaoce o slobodoumnom vjerskom učenju islamskog filozofa Gahiza.

Dopune članku

»Kako su Turci zvali Beograd«

U Istoriskom časopisu SAN (knj. III, str. 221), nabrajajući neke dodatke (atribute i apozicije) koje su pojedini Turci ranije stavljali uz reč Beograd (Beligrad ili slično po ondašnjoj upotrebi i izgovoru), ja sam pomenuo da Clément Huart, u svom članku o našem glavnom gradu u Enciklopediji Islama, navodi da je Latifi, koji je prisustvovao osvojenju Beograda od strane velikog vezira Mustafa-paše Čuprilića iz ruku Austrijanaca 1690 godine, voleo da u šali kaže za našu prestonicu bi'r u 'l-agrad što u arapskom znači »bunar zlih namera« ili kraće: »izvor pizme«.

U napomeni uz ovo mesto moga članka ja sam istaknuo da je ovaj Huart-ov navod nepotpun jer kad se citira samo Latifi, bez ikakve druge oznake, onda se obično misli na pisca *Tezkere-i šu'arā* («Pomenik pesnikā») koji je, istina, do 1543 godine bio kao sekretar u Beogradu, ali pošto je umro već 1582 nije mogao prisustvovati Čuprilićevu osvojenju Beograda koje se desilo nekih 108 godina dočnije. Moja napomena se zvršavala time da nešto nije u redu u tvrđenju pomenutog, inače vrlo poznatog ranijeg francuskog orijentaliste, tj. ili se tu radi o nekom drugom, manje poznatom Latifiju, ili o poznatom turskom pesniku i književniku koji

Pri kraju svake sveske dati su prikazi i kritike djela i časopisa objavljenih na arapskom jeziku, te vijesti Akademije nauka. U II svesku je objavljen nekrolog osnivaču Akademije i njenom stalnom pretsjedniku Muhammedu Kurd 'Aliji. Dalje je objavljen kratak izvještaj o broju škola u Siriji u škol. 1951/52 godini iz čega se vidi da je te godine bilo 2184 osnovnih, 164 srednjih, 13 stručnih i 10 učiteljskih škola. Budžet ovih škola je iznosio 49,769.000 lira ili 18,78% od cjelokupnog državnog budžeta. Te školske godine je završilo oko 20.000 učenika osnovnu školu, 3897 nižu srednju, 1429 višu srednju, 483 razne stručne škole i 427 visoke škole. Prema desetogodišnjem izvještaju od 1944—1953 Akademija je izdala: 10 godišta svoga časopisa, 22 naučna djela, održana su 52 predavanja i dodijeljene 3 nagrade. Predviđa se izdavanje djela *تاريخ مدينة دمشق* od Ibn 'Asākira u 80 svezaka po 1.000 stranica u jednom svesku. Dosada su izašla dva sveska.

O. Mušić

* * *

je to rekao u svoje vreme, iako nije mogao biti prisutan u Beogradu onda kada ga je pomenuti Čuprilić osvojio rečene 1690 godine.

Moj stariji nemački kolega, isluženi profesor berlinskog univerziteta, akademik Richard Hartmann, pročitavši moju pomenutu raspravu («Kako su Turci zvali Beograd?»), bio je ljubazan da u privatnom pismu (od 24 februara 1953) Huart-ovo nepotpuno citiranje iz Seybold-ova Kataloga arapskih rukopisa u Univerzitetској biblioteci u Tübingenu (od 1907) dopuni tako da sada tačno znamo ko je Beograd nazvao »izvorom pizme«.

Stvar je u ovome. Sastavljač tübingen-skog Kataloga, pomenuti sad već pokojni nemački orijentalista Christian Friedrich Seybold (1859—1921),¹ govori (na str. 70 i dalje) o rukopisu koji sadrži putovanje na hadžiluk derviša Mustafe al-Latifi-ja. Ovaj derviš tu priča, među ostalim, i to kako je Mustafa Koprilić (Čuprilić) zauzeo Beograd na juriš 1690 godine i to baš u ono doba kada se on (derviš al-Latifi) slučajno zadesio u tom gradu. Seybold uz ovo primjećuje još: »Belgrad... heisst hier

¹ Poblize u knjizi Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts, od Johann-a Fück-a (Leipzig 1955), str. 245.

(tj. u tom rukopisu) volksetymologisch grabisiert Bjr al-agrād...«.

Prema tome, moja slutnja da se u ovom slučaju radilo o nekom manje poznatom Latifiju, a ne o čuvenom piscu pesničkih biografija i proba (Tezkere-i šu'arā), dobila je ovim potvrdu sa vrlo merodavnog mesta. Kako nas zanima svaki, pa i najmanji detalj u vezi s Beogradom i njegovom istorijom, mislim da ni ova dopuna neće biti bez ikakva interesa. Pored toga, iz navedenoga se može naslućivati da pomenuti rukopis ovoga Latifi-ja sadrži možda još štogod o našem Beogradu iz 1690 godine.

Ovom prilikom je zgodno dopuniti gore navedeni članak i u sledećim detaljima. Pored raznih, tamo citiranih i prevedenih apozicija i atributa koje su pojedini jurski pisci dodavali uz reč Beligrad, Belgrad i slično, ima i još nekih koje ja onda nisam bio zabeležio, a sada su lako pristupačni u turskom izdanju Enciklopedije Islama (Islām Ansiklopedisi, s. v. Belgrad, sirpça Beograd). To su

ovi dodaci: fütüh-ābād («grad pobedničkih osvajanja»). Kako se odmah vidi, svi ovi dodaci arapskog i persiskog porekla (kao i oni koji su već pomenuti u članku Kako su Turci zvali Beograd? pa se ovde ne ponavljaju) svršavaju na slogove -bād odnosno -jād ukratko na -ād, da bi se rimovali ga rečju Beligrād (kako su Turci najverovatnije izgovarali ime našega glavnog grada); drugim rečima, ovi i slični izrazi nisu dodavani radi stvarne potrebe i neophodnog razlikovanja nego radi ulepšavanja stila i uobičajene navike, pri čemu je zvučna rima igrala glavnu i presudnu ulogu.

Ovo ne znači da nije bilo i obrnutih slučajeva gdje je dotada još koja reč radi same preciznosti i razlikovanja od drugih gradova s istim imenom. Tako Islām Ansiklopedisi navodi reči Belgrad-i Üngürüs («Ugarski Beograd»), a ja sam u svom članku (str. 223) naveo još nekoliko takvih dodataka koji preciziraju o kome se Beogradu radi.

F. Bajraktarević